

दियाली विशेषांक

15

महाभारत

अर्जुनाला प्राणपणानें युद्ध करतांना पाहून दुर्योधन घाबरला. तो द्रोणाकडे गेला. म्हणाला—“गुरुजी, अर्जुन आपल्या सैन्याची मारकाट करीत जयद्रथाच्या बाजूला चालला आहे. पाहिलेत ना ! वेळेवरच त्याला थोपविलें नाहीं तर अनर्थ होईल व आपले आतांपर्यंतचे सर्व प्रयत्न बायां जातील.”

“होय, पण त्याला आतां मी तरी काय करूं ! मी त्याला थोपवून बरण्यासाठी येथें आडवा उभा होतो. पण कृष्णानें अर्जुनाचा स्थ तिकडे नेला व इकडे मला चुकवून पुढें निघून गेला. अर्जुनाचा पाठलाग करणें शक्य नव्हतें. व्यूह द्वारासमोर जमा झालेल्या पांडव सेनेला थोपविणें मला माग होतें. तुला काय पाहिजे ! मी तुला एक असें कवच देतो कीं तें जोपर्यंत तुझ्या अंगावर असेल

तोपर्यंत कोणाच्याहि शस्त्रानें तुला कांहीं अपाय होणार नाहीं तूच निर्भयपणें पुढें जा आणि अर्जुनाला थोपवून घर.” असें सांगून द्रोणाचार्यनें मेघ म्हटला व एक दिव्य सोनेरी कवच त्याला दिलें. कवच घालून सेना घेऊन दुर्योधन अर्जुनाबरोबर युद्धास निघाला.

संध्याकाळ होत आली. अर्जुन जयद्रथापर्यंत पोहोचला नव्हता. अर्जुन नेटानें युद्ध करीत होता आणि कृष्ण येगानें आपला रथ पुढें पुढें नेत होता. घोडे फार दमले होते. त्यांच्यावर बाणवर्षां होतच होती. तद्धानेनें व मुकेंनें ते कासाबीस झाले होते. तरी कृष्णाच्या इशान्यावर ते प्रेतें तुडवीत पुढें चालले होते. त्यांचे पाय थोडे मंदावले होते. ही संधी साधून कौरवांनीं त्याला घेरलें

व युद्ध करूं लागले. अर्जुनानें आपल्या बाणांनीं त्यांना दूरच थोपवून धरले.

घोडे दमले आहेत हें पाहून अर्जुनानें त्यांना थोडा विसावा मिळावा म्हणून मध्येच एका अलानें जवळ एक सरोवर तयार केले. बाणांनीं त्याच्या किनाऱ्यावर एक झोपडें उभें केले. शत्रूला धाचें फार आश्चर्य वाटलें. कौतुक करीत ते युद्ध बंद करून गंमत पहात उभे राहाले. कृष्णानें रथाचे घोडे सोडले. त्यांच्या शरिरांत घुसलेले बाण काढले, जखमा घुतल्या. त्यांना दाणापाणी दिले व पुढां रथाला जुंपले. तोपर्यंत अर्जुन जमिनीवर उभा राहून शत्रु सैन्याशीं लढत होता. क्षणापासत अर्जुन रथांत बसला आणि पुढें निघाला.

ताच्या दमानें निघालेले घोडे वायुवेगानें कौरवांनीं जयद्रथाला ज्या जागीं लपवून ठेविले होते तेथपर्यंत जाऊन पोहोचले.

अर्जुनाची जयद्रथाशीं दृष्टादृष्ट होतांच कौरव पाबरले. दुर्योधनानें दिव्य कवच भारण केले असल्यानें तो एकटाच त्याच्याशीं लढूं लागला. दुर्योधनाचे बाण लागून अर्जुनाला बऱ्याच जखमा झाल्या. परंतु अर्जुनाच्या बाणांनीं दुर्योधनाला कांहींच झालें

नाहीं. शेवटीं अर्जुनानें दुर्योधनाचे बाणच अडविण्यास सुरवात केली. त्याचे घोडे व सारथी यांच्यावर बाण सोडून त्यांना मारण्याचा प्रयत्न केला.

तिकडे व्यूहाच्या द्वाराशीं द्रोणाचार्य पांडवांशीं लढतच होते. त्यांत भीम आणि अलम्बस राक्षस यांचे भयंकर युद्ध चाललें होतें. प्रथम अलंबसानें भीमाला मूर्छित केले. पण शुद्धीवर येतांच भीमानें त्या राक्षसाचा समाचार घेतला. तो तेथून पळून गेला. पण भीमाचा मुलगा षटोरकच याच्याशीं त्याला युद्ध करावें लागलें. दोघेहि राक्षस. मग काय

त्यांचे युद्ध छान रंगले, आणि शेवटी त्यांत जलंधर मारला गेला.

युधिष्ठिराचे सारे लक्ष अर्जुनाकडे लागले होते. तो चिंतातुर होऊन सात्यकीला म्हणाला—“अर्जुन सकाळपासून धनु सैन्यांत घुमलेला आहे. अजून परतला नाही, काय झाले आहे कोण जाणे. तू जरा पाहून तरी ये.”

सात्यकीने युधिष्ठिराच्या रक्षणाची जबाबदारी भीमावर सोडली आणि रथ घेऊन गेला. क्षत्र्याने जात असतां द्रोणाने त्याला अडविले. म्हणाला—“अरे, तुझा गुरू अर्जुन सुद्धा युद्ध केल्याशिवाय नुसती प्रदक्षिणा करूनच पुढे गेला. तूहि तेच कर. नाहींतर कुकट मरशील.”

सात्यकीने प्रसंग ओळखून व द्रोणाचार्याशी युद्ध करून वेळ कुकट घालविण्यांत

अर्थ नाही असा विचार करून म्हटले—“बरोबर आहे आपले म्हणणे. गुरूच्या पदचिन्हांचे अनुसरण कारणे हा शिष्याचा धर्म आहे.” असे म्हणत तो निसटला. पण आपले सैन्य कूनबर्माला सोकवून द्रोण त्याच्या मार्गे थांबला.

सात्यकीने जातां जातां वाटेत एक गजदल उभारून लावले. मगध देशाचा राजा जरुसिन्धु याचा नाश केला. दुःसह, विकर्ण, चित्रसेन, दुर्भव, सत्यव्रत वगैरे कौरव वीरांनी सात्यकीला घेरले. त्या सर्वांना सात्यकीने मार्गे हटविले. तेवळ्यांत दुर्धोधन पुढे आला. त्याला आपल्या नवीन कबळाचा अभिमान वाढत होता. पण सात्यकीने त्याला पळवून लावले. कृतवर्मास पायाळ केले. त्याचे शरीर रक्तवेवाळ शास्त्राने तो रथावरून खाली कोसळला.

समुद्रमंथन

देवदानवांमध्यें झाली
चढाओढ मग खुरशीची ।
कोण पोचतो सागरतीरी
पहिल्यानें वा मोठीची ॥

पार करित नद, नद्या नि डोंगर
पायीं झालत दिवस अनेक,
करीत कौतुक सर्व थांबले
समोर दिखतां पर्वत एक ॥

शिखर त्याचें उन्नत पाहुनि
विचार केला सर्वांनीं,
चढुन पाहुं या किती दूर तरि
आहे सागर डोळ्यांनीं ॥

सुमेरु पर्वत नांव त्याचें,
त्यावर चढले सर्व मिळून ।
क्षीरोदधिच्या दिवल्या त्यांना
लाढा खुंदर वंच घुरून ॥

रम्य रूप तें क्षीरोदधिचें
पाहुनि झालें चित्त प्रसन्न ।
अफाट होतें पात्र त्याचें,
चित्त जाहलें म्हणून सिध्द ॥

खचला त्यांचा भीर पाहुनी
क्षीरोदधिचा तो विस्तार ।
त्यांस वाटलें अपुला आतां
अशक्य होणें हेतू पार ॥

बली म्हणाला—“इंद्रा, बदरे,
धुसळणार या कोण कसा ?
पर्वत शिखरें गिळून टाकिल
क्षीरोदधि हा खोल असा ॥

रवी कदाची, दोरी कसली,
कसें समुद्राचें मंथन ?”
इंद्र म्हणाला—“मंदर पर्वत,
त्यानें करूं याचें मंथन ।

शेषनाग मग ईद्रा वदला-
“बोल काय उरले आतां!
लवकर गेले पाहिजे मला
काम जाहले का आतां!”

ईद्र म्हणाला-“तूच हपें प्रभु,
रवी लाभली उपयोगी।
समुद्रमंथन करतां आतां
निघेल असुत उपयोगी ॥”

शेषनाग तें ऐकुनि हसला
आणि म्हणाला-“सर्व खरें!
रवीस मोठ्या होरी मोठी
नको पहाया काय खरें?”

सुचले नाही उत्तर इद्रा;
उभा राहिला तखाच मौन।
थोड्या वेळानें मग वदला-
“तूच सहाय्या, दुसरा कोण?”

त्यास म्हणाला शेषनाग-“पण
नाही मजला आतां वेळ।
आता मजला वासुकि त्याच्या
डाव्या हाताचा हा वेळ!”

“पूर्ण करिल तो इच्छा तुमची,
होइल होरी रविची तो।
मेढा जाउन पाताळी त्या
मान्य करिल हें तिथित तो ॥”

झाला सांयुन आदिशेष हें
त्याच क्षणाला अंतर्धान।
ईद्र पोंचला वासुकीकडे
त्याने दिवला त्याला मान ॥

कारण वेग्याचें ऐकुनिया
मान्य वासुकीने केलें।
आदर पूर्वेक त्यास वरोवर
घेउन देवासुर गेले ॥

आग्निदीप

नर्मदा नदीच्या काठी धवल राज्य नांवाचे
एक राज्य होतें. तेथें तारकेश्वर नांवाचा
राजा राज्य करीत असे. त्याला दोन मुले
होती. थोरल्याचे नांव शरसेन होतें व
धाकट्याचे चित्रसेन. शरसेनाचे वय पंचवीस
वर्षांचे होतें, चित्रसेनाचे अठरा वर्षांचे.

दोघे राजकुमार एके दिवशीं सकाळीं
आपल्या मित्रमंडळीबरोबर शिकारीला रानांत
गेले. रानांत त्यांना हरणांचा एक कळप
विसला. त्यांना पाठलाग करीत दोघे खोल
रानांत गेले.

एका जागी त्यांना झाडीत सिंहगर्जना
ऐकूं आली. अर्थातच हरिणांकडेचें लक्ष
कारण तो पडला म्हणूनच धांवला; नाहींतर

सिंहगर्जनेकडे गेले. आवाजाच्या शेखानें ते
वाण सोडण्याच्या विचारांतच होते, पण
तेवज्जांत दोन सिंह उठ्या मारीत त्यांच्या
समोर घेउन दाखळ झाले. त्यांना पाहून
दोघांचे धोडे बिभरले व उछव्या दिशेनें भर-
धांव पळूं लागले.

चित्रसेनानें थोड्याला आपल्याचा पुष्कळ
यत्न करून पाहिला. परंतु थोडा वाट फुटेल
तिकडे पळूं लागला. पळत पळत तो एका
डांगराळ प्रदेशांत पोचला. एका जागीं
त्याचा पाय घसरला आणि मालक जमिनीवर

पडला, परंतु त्याचे नशीब बलबत्तर होतें.
कारण तो पडला म्हणूनच धांवला; नाहींतर

“बांदोबा”

Fullscreen

127

X

◀ ▶

26 / 120 ▶

व माझ्या शोषार्थी हिंदूत असावा. ते एक मयंकर सौठे रान होतं. झाडो इतकी दाट होती की दिवसांमुद्धा संध्याकाळ-सारखा काळोख चहुंकडे वाटत होता. झाडांवर निरनिराळ्या प्रकारची माकडे उब्या मारीत होती. चित्रचित्र रंगाचे पक्षी व कधी न ऐकलेले असे त्यांचे ओरडणे ऐकून साधारण माणसाला भीतीच वाटा-वयाची. एक दोन ठिकाणी मोठमोठे अजगर झाडाच्या कांबांना विळखा घालून खाही लोचकळत असलेले दिसले.

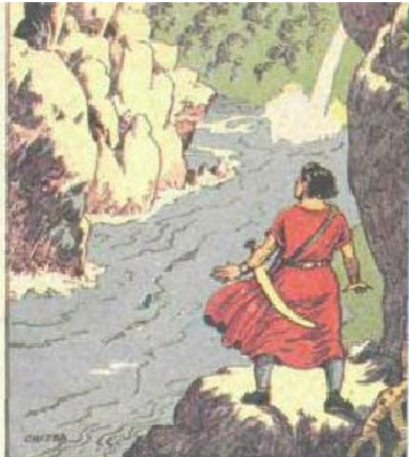
आपण मनुष्यवस्ती प्राप्त कर घेऊन कोठेतरी आलो आहो, असे त्याला वाटले. आतां स्वदेशी कसे पोचवयाचे ! कोणत्या दिशेने गेल्यास आपण स्वदेशी पोहचू ! त्याला काहीच कळत नाही.

थोडा वेळ वाच विचारांत तो गडून गेला. त्याला पुन्हा आपल्या भावाची आठवण झाली. कदाचित तो इकडेच आला नसेल कदाचन ! तो जवळच कोठेतरी असेल व माझ्याबिषयी काळजी करीत बसला असेल तो विचार मनांत येताच तो ताडवून उभा राहिला आणि मोठ्याने हाक मारली—
“दादा ! शरसेन....!”

चित्रसेनाचा आवाज त्या दरीत दुनदुनवा. काही उत्तर येईल अशी चित्रसेनाला अपेक्षा होती आणि आश्चर्य म्हणजे त्याचे उत्तर ओव्यापलीकडच्या डोंगरांतून आले—
“कोण तू ! तू मनुष्यच का बोलत आहेस ! किती भाग्यवान आहेस ! जरा इकडे माझ्याकडे आलास तर !” त्याला असा एक आवाज ऐकू आला.

चित्रसेनेने जरा निरखून पाहिले. पण त्याला कोणी मनुष्य दिसला नाही. पण वलीकडच्या डोंगरांत त्याला एक गुहा दिसली. तिच्या आंतून तो आवाज आला असावा, असा विचार करून त्याने जरा धीर करून विचारले—
“हे बोलणारा तू कोण ! राक्षस की नरभक्षक मनुष्य ! गुहेच्या बाहेर ये, मी तुला माझ्या तळवारीचे पाणी पाजणार आहे.”

चित्रसेन बोलतच होता, उत्तरादाखळ त्याला गुहेतून कोणीतरी हंसत असल्याचा मास झाला. त्या पाटोशाट कोणीतरी म्हटले—
“अरे ! तू कोणीतरी माहसी वीर दिसतो आहेस ! मी तुझ्या सारख्या शूर बहादुराचीच इतके दिवस वाद पहात होतो. मी नरभक्षक मनुष्य किंवा राक्षस नाही. मी

एक सिद्धयोगी आहे. मी एक अद्भुत वस्तु तुला देणार आहे. कित्येक वर्षांच्या तपस्येनंतर मला त्या वस्तूचा लाभ झाला आहे. पण तिचा मला आतां काही उपयोग नाही.”

चित्रसेन आतां जास्त वेळ विचार करीत उभा राहिला नाही. त्या गुहेत कोणी राक्षसच असेल तर त्याच्या हातून तुटका मिळणे अशक्यच आहे. त्यापेक्षा त्याच्याशी दोन हात करून मरण्यांत नृपण आहे. आणि जर गुहेत कोणी सिद्धगुरुच असेल तर मला त्याच्या पासून काहीच इजा होणे

शक्य नाही. चित्रसेन म्यानंतून तलवार काढून ओढा पार करून पलीकडच्या डोंगरांत गेला. डोंगरांत त्याला पुष्कळ गुहा दिसल्या. आपोकीं आपल्याला बोळावणारा कोणत्या गुहेत असेल हें कळायला मार्ग नव्हता. म्हणून तो प्रत्येक गुहेत डोकावून पहात पुढे जाऊ लागला. एका गुहेत डोकावल्याबरोबर त्याला आंतून प्रेमळ आवाज ऐकू आला—“बाळ! ये आत! मिण्याचे कारण नाही तुला.”

चित्रसेनाने तलवारीची मूठ जास्त पट धरली आणि गुहेत पाऊल टाकले. त्याला

आत खरोखरच एक सिद्धपुरुष दिसला. त्याचे सर्व केस पिकलेले होते. तो गुहेत एका दगडावर व्याघ्रचर्म टाकून बसला होता. गुहेत छप्पराच्या भोंकांतून सूर्याचा प्रकाश येत होता.

त्या सिद्धपुरुषाला पाहून चित्रसेनाला स्वतःवरच राग आला. आपण या सिद्धपुरुषाशी तसे उद्धटपणाने बोलावयास नको होतें. त्याने तलवार म्यानंत ठेवली व त्या योग्याला आदरपूर्वक नमस्कार केला. म्हणाला—“महात्मन! क्षमा करावी!”

तें ऐकून तो योगीशोडा हंसला. म्हणाला—“तुला विनम्रपणा पाहून मला फार आनंद झाला. मरणापूर्वी कोणी योग्य पुरुष भेटावा, असे वाटत होतें. देवाच्या रूपाने ती इच्छा पण पूर्ण झाली. मी साठ वर्षे तप करून एक अपूर्व वस्तु मिळविली आहे. ती वस्तु मी तुला देणार आहे. त्याचा उपयोग घेणें मला शक्य नाही. पण तुला तिचा उपयोग होणें शक्य आहे. ही वे! ” असे म्हणत त्याने चंद्रसेनासमोर एक बांबूची टोपली ठेवली.

चित्रसेन ती टोपली घेऊन उचलू लागला. पण योगी म्हणाला—“श्राव, तूं ती येथे नको

उपडस. तूं येथे कायमच राहण्याचे ठरविशील तेथेच जाऊन ही टोपली उपड.” चित्रसेनाने संमतीसूचक मान हलविली व म्हणाला—“महात्मन! मी आपला अत्यंत आभारी आहे. आपण सांगाल ती सेवा करण्यास तयार आहे.”

म्हातारा हंसला व म्हणाला—“आतां मी कांही तासांचाच पाहुणा या जगांत आहे. आज चंद्राच्या अस्ताबरोबर माझी जीवनयात्रा पण पूर्ण होणार आहे. मग तूं माझी काय सेवा करणार व मी तरी तुझ्याकडून काय सेवा घेणार! पण एक काम सांगतो. तूं गुहेतून बाहेर जाताना गुहेच्या तोंडाशी जो त्रिकोणाकृति दगड आहे तो थोडा ओढून तोंडावर बसव.”

चित्रसेनाने त्या सिद्धपुरुषास नमस्कार केला आणि गुहेच्या बाहेर येऊन दोन्ही हातांनी त्याने तो दगड ओढला. त्या बरोबर इतका शोभ आवाज झाला की चित्रसेन दचकला. त्याने बघून पाहिले तर तेथे गुहेचे द्वार होतें, असे कोणास वाटणार दिसील नाही असे दिसू लागले.

चित्रसेन तेथे कांही वेळ उभा राहिला. नंतर जोडा पार करून पुन्हां रानांत वाट

काढीत चालू लागला. स्वदेशी जाण्याची वाट त्याला मिळणेंच शक्य नव्हती. पाय नेतीक त्रिकडे तो जात होता. कांही वेळ चालल्यानंतर त्याला पश्चिमेकडे सूर्य अस्ताचढाकडे जात असल्याचे दिसले. त्याला फार भूक लागली होती.

एका जागी त्याला एक मोकळी जागा दिसली. ती जागा थोडी उंच डोंगरावर होती. तेथे झाडी वेताची होती. तेथे तो कांही वेळ विचार करीत बसला. तेव्हा त्याला त्या थोडकीच भाटबण झाली. त्या टोपलीत काय बरें असेल! उचलून पाहूया. इच्छा

इतकी अनावर झाडी की त्या सिद्धपुरुषानें त्याला जी सूचना केली होती त्याची आठ-वण तो पार बिसरून गेला.

त्याने टोपली काढून समोर ठेवली व उपटून आत काम आहे हे पाहिले. त्याला बीज कडाडल्यासारखे मासले. त्याचे डोळे दिपून गेले आणि कानटळ्या बसल्या. त्याने डोळे धट्ट बंद करून घेतले. थोड्या वेळाने डोळे उपटून पाहता तो समोर त्याला एक गगनभेदी महाल दिसला.

ते आश्चर्यजनक दृश्य पाहून चित्रसेन चित्रवत् थोडा वेळ पहात उभा राहिला.

त्याच वेळी त्याला सिद्धपुरुषानें ती टोपली देत असता सांगितलेली गोष्ट आठवली. मी किती मूर्खपणा केला हा! या अरण्यांत ह्या सुंदर महालांत कोण राहणार! हाच खरळ नगरांत असता तर सर्व प्रजेने याचे कौतुक केले असते. परंतु आतां पश्चात्ताप करून काय उपयोग!

त्याच वेळी त्याला रानांतून एक भयंकर "हुंकार!" ऐकू आला. त्याचे सर्व अंग हादरून गेले व अंगाला घाम सुटला. बादल आले म्हणजे जशी झाडे हलं लागतात तसे सर्व रान हलं लागले. आश्चर्याने तो तिकडे

पाहू लागला. तेव्हा त्याला एक महा भयंकर राक्षस येत असलेला दिसला. तो दोंगडी हातांनी बाँटेलही झाडे उपटून टाकीत होता. चित्रसेन म्यानंतून तलवार काढून समोर उभा राहिला.

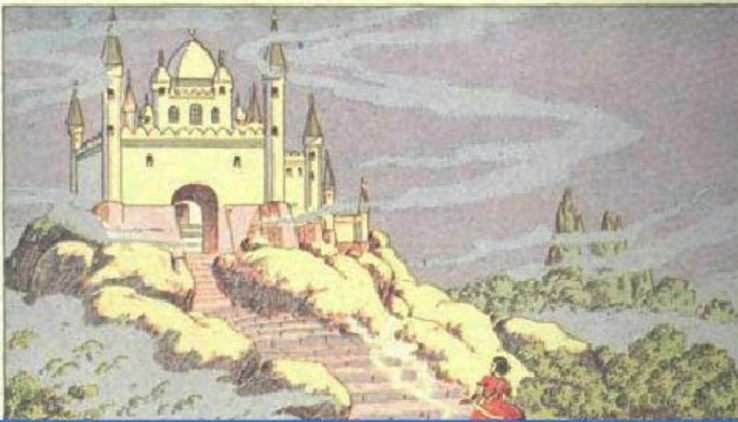
राक्षस मोठ्याने हंसून म्हणाला—"अरे माणसाच्या पिढा! तुझे साहस तर अजब दिसते आहे. या उमाक्षासमोर येतांच बेगुद्ध होऊन पडणारे नी पाहिले आहेत. तूच एक तलवार उपसून समोर उभा राहिला आहेस." मागे वळून त्या जादूच्या महालाकडे बोट दाखवीत तो पुढे

म्हणाला—"हे परकुल कोणाचे! तूच येथे बांधलेस वाटते!"

चित्रसेन म्हणाला—"होय!"

ते उतर ऐकून उमाक्ष मोठ्याने हंसला.

त्याच्या त्या हंसण्याने सारे रान हादरले व झाडाची पाने गळून पडली. "हे जंगल तुझ्या बापाचे आहे असे वाटले होय तुला! स्वबरदार! हे उमाक्षाचे जंगल आहे हे विसरूं नकोस. तू माझ्या आज्ञेशिवाय येथे हा आपला महाल बांधला आहेस. त्या बदल मी तुला यमलोकास पाठवितो व तुझा हा महाल एका क्षणांत नी दूर उचलून काढून

देतो, पहा!" असे म्हणत तो चित्रसेनाला धरण्यासाठी पुढे सरसावला.

चित्रसेन मार्गे सरकत म्हणाला—
"उग्राक्षा! अशी धाई करू नकोस. जरा विचार कर. मी येथे घर बांधण्याने तुझे काही नुकसान झाले आहे का माग. तुला पाहिजे तर तू हे घर स्वतःसाठी ठेवून पे. माझी ना नाही."

"ही सर्व लटरट माझ्याजवळ चालणार नाही. तू माझ्या आज्ञेगौर हे घर येथे बांधिले आहेस. तुला जगायचेच असेल तर तुला एका अटीवर मी सोडायला तयार आहे." उग्राक्ष म्हणाला.

"कोणती अट!" चित्रसेनाने विचारले.

"तू या घरात राहालास तरी माझी हरकत नाही. तुला मुले झाली म्हणजे आणि त्यानंतर मोठा मुलगा अठरा वर्षांचा

आस्पावर त्याला माझ्या स्वाधीन कर!" उग्राक्ष म्हणाला.

राक्षसाची ही इच्छा चित्रसेनाला विचित्र वाटली. अजून आपले लग्न देखील झालेले नाही व या जंगलांत राहून लग्न कोटून होणार! स्वदेशी गेली तर याच्या राज्याच्या बाहेर आपण जाऊ. म्हणून स्वतःची सुटका करून घेण्यासाठी राक्षसाची ही अट मान्य करण्यात काय हरकत आहे! असा विचार करून चित्रसेन म्हणाला—"उग्राक्षा! मला तुशी अट मान्य आहे. माझ्या मोठ्या मुलाला अठरावें वर्ष लागले की तू खुशाल त्याला उचलत घेऊन जा."

ते ऐकून राक्षसाला परमानंद झाला. "कें तर मी तुला जीवनदान देतो. आपल्या वचनाचे पालन कर. विसरू नकोस." असे सांगून राक्षस रानांत निघून गेला. (पुढे चालू.)

वाढ -

दिवस

उपां नरकचतुर्दशी असल्यामुळे अदस्या दिवशीच संध्याकाळी गोपाळची ताई व मेहुणे गावाहून आले.

"बघ, कोण आले आहे गोपाळ!" आईने बोलाविले. परंतु पांच वर्षांचा गोपाळ जागेवरून हल्ला नाही. अंगरुणावर कोळत पडत राहिला. इतरांची नजर तुकडून कोण आले आहे हे पहात होता.

"कोठे आहे गोपाळ!" बहिऱांनी विचारले. "गोपाळ! ए गोपाळ!" बहिऱांनी हाक मारली.

"मी नाही येत!" गोपाळ म्हणाला.

"रुसली आहे वाटते स्वारी!" मेहुणे म्हणाले.

"ते काही विचारू नका. राग कसा अगदी सद्बोधित नाकावर बसलेला असतो." आई म्हणाली.

"काय, करतो आहे काय पण!" ताईने विचारले.

"काही नाही. बंदा तारखे प्रमाणे त्याचा वाढ दिवस दिवाळीच्या दिवशीच आला आहे. म्हणून दोन्ही एकांत एक करून टाकण्याचा विचार आहे माझा. म्हणून स्वारीचे बिनसले आहे." आई बघित म्हणाली.

"बरोबर आहे." मेहुणे म्हणाले.

"ते काही नाही. माझा वाढदिवस वेगळा करावचा." असे म्हणत गोपाळ पुढे आला.

तो रागावलेला आहे हे पाहून बहिणीने जवळ बोलाविले, तरी तिचा हात हिसकावून तो दूर गेला.

"चांदोबा"

Fullscreen

127

X

◀

⌂

▶

34 / 120

सर्वे खोखो करून हंखू लागले. सर्व आपली भट्टा उडवीत आहेत हे पाहून गोपाल आस्तच फुगला.
नाहीं! नाही!! तें कांहीं नाही." तो म्हणाला.

"मग काय! तुंच सांग काय करायचें तें." बहिःकांनी विचारलें.

"दोन्ही वेगळे वेगळे करायचे एक दिवस वाढदिवस आणि दुसऱ्या दिवशी सण" तो फणकाऱ्याने म्हणाला.

"निरनिराले म्हणजे काय! तुंच सांग बरं, काय करायचें तें." आईने निचारलें.

काय सांगावें हे न सुचल्यामुळे गोपाल कांही बोलला नाही. त्याला दिवालीवरच राग आला होता. नेमकी वाढदिवसाच्या दिवशीच ती कां बरं आली! हा अन्याय आहे. पण तोड काय! त्याला सुचेंना.

सर्वांनी त्याला नानाप्रकारें समजावण्याचा प्रयत्न केला पण त्याची कांही समजूत पटली नाही. "वा सोडून त्याला. जख् दे. आज त्याच्या डोक्यांत मृत शिरलेले दिसतें आहे." बहिःकांनी बैतागून सांगितलें.

तूणSSS, ठो....! ठाम....! फट फट फट फट! फडार फट! बहं कडून फटाक्यांचा आवाज ऐकूं येऊ लागला. त्यामुळे गोपालची शोप मोडली. बहिणीने त्याला तोंड धुवून भाषोली साठी तयार होण्यास सांगितलें.

"मला नाही नाहायचें." गोपाल म्हणाला. त्याचा राग अजून कमी झाला नव्हता.

"उगीच दड केल्यास तर वच कांहीच होणार नाही. वाढदिवस नाही अन् दिवाली पण नाही. मग बसशील रडत." मेहुण्याने सांगितलें.

"अरे आम्ही ह्या वेळीं तुझ्या वाढ-दिवसासाठीच आलो आहोंत. दिवाली साठी नाही." बहिण म्हणाली.

"पेट आहे बरं का एका माणसाची. अगदी थाटांत व्हायचा आहे वाढ-दिवस. मजा आहे अन् काय." मेहुण्याने दुजोरा दिला.

"बरं मग असं करूं या. उषां तुझा वाढदिवस आणि परवा दिवाली." मेहुणे म्हणाले.

"अंSSहं! तें नाही. मग नरक चतुर्दशी!" गोपालने विचारलें. म्हणजे एक दिवसाचे फटाके जाणार, नवे कपडे जाणार आणि लाडूकरंज्या जाणार असा त्याच्या म्हणण्याचा हेतू होता.

"हं! हं!! आतां आलं लक्षांत. तूं उषां दोन दोन नवे शर्ट चड्डी घाल. मग झालं की नाही!" बहिण म्हणाली.

"एवढेंच! छे! तसें नाही बोवा. ताईच्या हातची दोनदां आंघोळ चुकल ती! दोनदां तेल लावून आंघोळ करावची आणि मग दोनदां नवे कपडे घालावयाचे." मेहुणे म्हणाले.

"आणि जेवण सुद्धा दोनदां जेवले पाहिजे, बरं का हो महाराज!" बहिण म्हणाली.

बसले रडतराव बोड्यावर. झाली एकदाची तेल लावून आंधोळ. ताईने त्याला नवीन कपडे घालण्यास दिले. तेवज्यांत मेहुणे फटाके वाजवू लागले. गोपाळला फार आनंद झाला. पण त्याने तो आपल्या चेहेऱ्यावर दिसू दिला नाही. तसाच गाल फुगवून बसला. मेहुण्याने त्याला त्याच्यासाठी आणलेला एक रेशमी रुमाल आणि साऊचा पुडा दिला. त्याने तो हिसकावून त्याच्या हातातून घेतला परंतु आपला आनंद दास-विला नाही.

कोठे तरी बसून पुडा सोडावा म्हणून तो जागा शोधू लागला. पण सर्व ठिकाणी कोणी ना कोणी तरी होतेंच. शेवटी ताईच्या खोलीत गेला. तेथे ती एक पुस्तक वाचीत होती. त्यांत किती तरी

छान छान रंगीत चित्रे होती. गोपाळला ती फार आवडली. म्हणून तो तिच्या शेजारी बसून पाहू लागला.

“किती छान चित्र आहेत. नाहीं! मला बघू दे ना!” तो म्हणाला. “ही काय गोष्ट आहे ताई! मला सांग ना!” त्याने ताईची विनवणी केली. ताईने त्याच्या हातांत ते मासिक दिले. आणि त्याला चित्रांतील त्या सर्व गोष्टी सांगितल्या. ते मासिक पाहून गोपाळला फार आनंद झाला. इतके छान होते ते मासिक.

सांगा पाहू कोणते मासिक होते ते!

जरा थांबा बरे! कामे तुमच्या काळाच्या येदीत फटाके सणवून ठेवले आहेत.

लेका! मी पहा आता बघ सावधारे. बांध मोठी माणसे काढतात ना. म्हणून तर मी निघा लावून काढले आहे.

आहे! आहे! मी कावाचा काळा बद्दा, माती तीन बाकी, दुकानदाराला नेऊन दिली तर तो मला किती फटाके देईल!

माझ्या भावाला जे पाहू इच्छितो त्यांना तिथिटे विकण्यांत येतील. एका तिफटाची किंमत तीन फटाके आणि दहा फुलवाज्या.

बहीण दरवाजा धाक मग्न वसली. मेहुण्याने किलीदां हाक मारली. पण पुढे आली नाही.
पण मोहण्या हातात एक बाक ठेवल्या. बरोबर एक लकी माकन पुढे आली.

हे पहा, माझ्या आजोने तुमच्याकडेन वहा
कुवे बाज्या व दहाहीस फटाके तयार मनास
आज्याच्या सोमितीने आहेत.

ताई एक मधीम यमिळ विवाही. उन्हात
वहा फटाके व पन्नास फुलबाज्या बाळग
ठेवल्या आहेत. त्यातसा एक फटाक पिरबाज
तर बाकी चिटी जस्तोय.

[६]

सुवर्णराज तसा उन्हाखान (पेष्टर जाव)

कुविलाय खानाकडे नोकरी करीत असता
आर्कोपोलोडा राज्याच्या कामासाठीच
पश्चिमेकडे सुमारे चार महिने प्रवास करावा
लागला. खान-वाळिक (पेकिंग) नगराहून
तीन आठवड्यांच्या प्रवासानंतर त्याला
'काय-बु' किल्ला लागला. हा किल्ला पूर्वी
कोणा सुवर्णराजाने बांधला होता, म्हणे.
हा सुवर्णराज एक बळाव्य राजा होता.
त्याच्या सेवेला नेहमी सुद्ध तरुण खिबाच
नेमलेल्या असत. तो आपल्या राजधानीत
एका हळक्या रवात वसून फिरे. हा रब
खिबाच ओढीत असत.

बाबा एक मोडलिक राजा होता. परंतु तो
स्वतः एक पराक्रमी राजा असल्या कारणाने
आपल्या चकवर्ती महाराजांना जुवावीत नसे.
एकदा दोघांचे परस्परालीं दुडू झाले. परंतु
उन्हाखान सुवर्णराजाचा पराभव करूं शकला
नाही. कारण त्याचा झिळा दुबेच होता.
उन्हाखानाला जमाव राग आला. तेदां
त्याच्या सात स्वामिभक्त नोकरांनी प्रतिज्ञा
केली की आम्ही सुवर्णराजाकडे बौद करून
आपल्या घन्याभमोर हजर करूं. तें ऐकून
उन्हाखानाला फार आनंद झाला. त्यानें
सर्वांना वचन दिलें की ही कायमिरी सात

जणांनी करून दाखविली तर खाता भोटे इनाम दिले जाईल.

उमगाखानाचे सात नोकर सुवर्णराजाच्या पदरी नोकरीला लागले. त्यांनी दोन वर्षे सेवा करून सुवर्णराजाची मर्जी संपादन केली. सुवर्णराजाच्या मर्जात त्यांच्यावर स्वतःच्या मुलांपेक्षा जास्त विश्वास बसला. तो कधी शिकारीला निघाला की त्यांना बरोबर घेऊन जात असे.

एकादा तो संवयीपमाणे आपल्या सातही नोकरांना बरोबर घेऊन शिकारीला निघाला. राजवाड्यापासून सुमारे एका मैलावर एका

मदीच्या काठी राजाने आपल्या इतर नोकरांना सोडून दिले आणि या सात नोकरांना बरोबर घेऊन नदीभार गेला. ते याच संवयीची वाट पहात होते. सहाय्य करणारा तेथे दुसरा कोणी नव्हता.

सातही जणांनी आपापल्या तरुवारी उपसण्या आणि म्हटले—“महाराज, आपण आमचे कैदी आहात. कांदी हालवाळ कराल तर आमच्या तरुवारी आरपार होतील.”

ते ऐकून सुवर्णराज चकित झाला. “म्हणजे! तुम्ही मला कैद करून नेणार!”

“आमचे महाराज उमगाखानाचं नांव फुटेल” त्यांनी उत्तर दिले.

“विश्वासपात! तुमच्यावर मी स्वतःच्या मुलांपेक्षा जास्त विश्वास ठेवला त्याचे हेंच का वक्षिण? आज पर्यंत मी तुम्हाला आपल्या पदरी ठेवले त्याची कांदी चाड!”

परंतु त्यांनी त्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केले आणि त्याला धरून ते उमगाखानाकडे घेऊन गेले. उमगाखानाने सुवर्णराजाला समोर उभा पाहून विचारले—“तुम्ही आदरातिथ्य तुझ्या इमतीला साजेल असेच करण्याचे मी ठरविले आहे. हे तुला माहीतच असेल!”

सुवर्णराज काय उत्तर देणार! उमगाखानाने त्याला आपली शूरे बराचला नेण्याचे काम दिले. याहून जास्त अपमान आणि काय होणार!

सुवर्णराजाने दोन वर्षे ते काम निपट-पणे केले. त्याच्यावर उमगाखानाच्या नोकरांचा सतत पाहारा असे. दोन वर्षे पूर्ण झाल्यावर उमगाखानाने त्याला बोलावून त्याला राजवट्टे देऊन विचारले—“बाइबाशी बैर केल्याचे प्रायश्चित्त कसे असते, हे तुला आता कळलेच असेल!”

“होय महाराज! आपल्याशी बैर करून या जगात जिवंत राहणे कोणास शक्य नाही, हे मला कळते!” सुवर्णराज म्हणाला.

“तुला ही गोष्ट पटली तर! ठीक!” असे सांगून उमगाखानाने त्याला एक घोडा दिला व कांही नोकर चाकर बरोबर पाठवून आदरपूर्वक त्याला निरोप दिला.

मार्गेपोरोच्या वाटेवर बोचान नांवाचे आणि एका नगरा लागले. त्या नगरा-विषयी एक गोष्ट सांगतात.

इ.स. १२७२ च्या पूर्वी बंगाल व ब्रह्म-देशांत एकच राजा राज्य करीत असे. तो

बडेखानाचे प्रभुत्व मानण्यास तयार नव्हता. बोचानच्या राजाचे पारिवर्त्य करण्यासाठी बडेखानाने सेना देऊन नदीखेती नावक एका तार्तार सेनापतीला पाठविले.

बंगाल ब्रह्मदेशाच्या राजाने या सैन्याशी युद्ध करण्याचे ठरविले. एक भोटे सैन्य जमवून तो युद्धास निघाला. या सैन्यांत दोन हजार हत्ती होते. या राजदलान्यतिरिक्त त्याच्या सैन्यांत चाळीस हजाराने सैन्य होते. त्यांत घोडेस्वारांची संख्याच जास्त होती.

ते सैन्य पाहून नजीखीन नावक, त्याच्याजवळ एक १२ हजार घोडेस्वारांचे

सैन्य होते. परंतु युद्ध करण्याचे भाग होते. त्याने सैन्य उभे केले आणि वेईल त्या संकटास तोंड देण्याचे ठरवून झुजण्याची प्रतीक्षा करू लागला.

बंगाल-ब्रह्मदेशाच्या राजांचे अफाट सैन्य पाहून त्यांचे मोठे गजदल पाहून तातूंत धोडेस्वारांचे घोडे बाबरून पळून गेले आणि झाडीत लपून बसले. त्यांना पकडणे अशक्य होते.

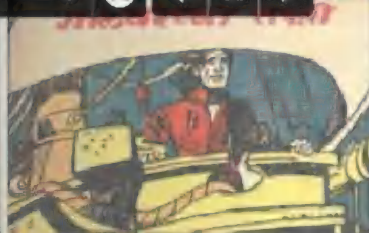
पळून जाणे एक प्रकारे तातूंतल्या हिताचेंच झाले. तातूंत सैनिक धोड्यावरून उतरले व रानात शिकून हाडावरून झुजून सैन्यावर बाणबुष्टि करू लागले. त्यांचा मारा असब झाल्यामुळे गजदल सैराईत पळू लागले. हत्तींच्या पाठोपाठ बंगाल-ब्रह्मदेशाचे घोडदल सुद्धा पळून गेले. आणी-

नाणीच्या प्रसंगी तातूंत सैनिकांनी धोड्यावर बसून झुजून सैन्यावर अचानक छापा मारला. या पुढांत बंगाल-ब्रह्मदेशाच्या राजांचे कार मोठे नुकसान झाले.

तातूंतलीं हत्तींना बरण्यासाठी त्यांच्या वाटेवर मोठमोठी झाडे तोडून पाडली. परंतु त्यांचा विशेष उपयोग झाला नाही. परंतु ब्रह्मदेशाच्या राजांच्या कैद झालेल्या काही सैनिकांनीच स्वतःची सुटका करून वेचवा-साठी काही हत्ती धरून तातूंत सेनापतीच्या स्वाधीन केले. तातूंत सेनापतीने दोनही हत्ती बडे स्थानाला मजूर केले.

या युद्धानंतर बंगाल-ब्रह्मदेशाच्या राजाने बडे स्थानाला खंडणी देण्याचे कडल करून त्याचे आधिपत्य स्वीकारले.

(पुढे चालू)

निव्विण्णुन वरत आल्याला कैवलेय होय मद्रिने झाले असलीय, मी पुन्हा " ब्रह्मदेश " माराच्या एका जहाजात असून निघालो.

सुरसेकचे जाण्यासाठी आम्ही निघालो होतो. काही दिवस प्रवास निव्विण्ण पार पाडला. पण एकाएकी एक मोठे वादळ आले.

बाहळनेतर आम्हीही एक सेकट ओढवले. जहाजा-लील मोठे पाणी संभले. पण सुरसेकने जवळच जमीन दिसली.

आम्ही बाराजण एका लहानशा घडावांत बसून जमिनीवर पोचलो. ते एक मोठे डीप होते. खरे निव्विण्णाला दिशेने पाण्याच्या ओघाचे निघालो.

मुकळ बोध केवळवर ऐकील केवढी पाणी मिळाले नाही. केवढी हातात होऊन परतलो. परंतु बाहेर काही पडजात बाळ निघाले होते.

मी ओरडलो- " बाबा, मी हवले काही " बाबे बाबद लोडालुच राहून गेले. समोर एक मलंकर दस नजरेत पडले.

एक एकाकार मनुष्य नाम अचविद्यासाठी
अपत्यमें पुत्र गेल होता, दुर्दैवमें नव पुत्रक
दुःख सोस पावला गेली होती.

माँस दुर्भाग्य, मी ज्या शेतात लपकला मनुष्य
शिरांनी होतो त्याची कापणी पावली होती.
एकेक वर्ष ६० फुट उंचीस होता,

त्यांचे विले लागू नवेल मनुष्य मी मांसे मांस
सरकत होतं, परंतु ते प्रत्येक पालकाकरोर
१-२० फुट पुढे देत होते.

माता अनाक त्या मनुष्याक ऐकू लागला असावा.
कारण तो बोवला व मला हातांत घेऊन घन्याकडे
घेऊन गेला.

त्याका कोणी कळले नसावे, त्याने वला काळी
मोठेली मी मांसे पुढे पावला मी पडून आला
माही असे एकाचवे.

मालक मी मला एकाचा किण्वारस घेऊन
उचकले. मला जगांतल्या जितक्या भावा वेल
होत्या त्यांत मी म्हातरे-“ मी मनुष्य जाई !”

मी आपला बटा उचकून मोहरा पेढे बनवले,
त्याने करंगडी लावून पाईली व मोहरा पेलण्या
माहीत.

त्याची नजर आगलापर ५३ सवे मनुष्य मी
एक शेतात शिरली, सुवाते पाळीस फुट उंचीस
रीक उभे होते.

जातो जीव रोचने पावला सखी माही जात्री
आगलापर मी मोठ्याने ओटावे-“ बाबा,
बाबा !”

त्याने आपला लहानपण आगला कमाल ठेवला
व मला बर बलायला सांगितले. त्याचा हात
एक फुटउरी वाट असेक, मी मनुष्य बसली,

स्वाकित बांधून तो मला घरी घेऊन गेला.
त्याने मला आपला बायकोला दाखविले, ती
दबडून मनेव सरकली.

तीस फूट उंचीच्या टेबलावर मासकाच्या कुटुंबातील सारे माणसे विराजला बसली. त्यांच्या हातांचा व्यास २४ फूट होता.

मासकांमि रेंडी वाढवी. ती उरी काढून काढून ती व काळ जाणतो तर सारे खदखरा होत जायले.

एकाएकी मासकाच्या मुलांमि माडी कावी लंगडी पकडून मला जमिनीपासून ६० फूट उंचीवर उडते उमि धरले.

मासकांमि मला वांचविले व काळाळण्या बल मुलास तो वाचवण होता. परंतु ती मला मंडले मरून एका चातडीवर काम लागले.

तेवज्यात पाठीमागून एक डरकळी ऐकू आली. बहून पाहिले तर ते मोकर होले, जाणल्या रेंडीच्या लिफ्ट सोडले होती ती.

जेवण सार्यवर मासकांमि मला विजयनवर निवडून जाणून झालेमाग मला वांचयण म्हात्म घालण. ती उठली आणि समोर पाहिले.....

प्रियदर्शिका

उदयन बस देशाचा राजा होता. त्याचे बासवरतार्फी लक्ष होण्यापूर्वी हदबर्मांनांच्या एका राजाने आपली मुलगी प्रियदर्शिका त्याला देऊ केली. त्याच तुवारात उज्जयितीच्या प्रद्योत महासेन राजाने कपटाने उदयनला कैद केले. कारण त्याच्या मनातून आपली मुलगी वासवदत्ता त्याला घालवाची होती.

उदयन राजाका हत्तीच्या शिकारीचा पत्ता नाव होता. एकदा तो हत्ती पकडण्यासाठी जंगलात गेला अस्तता प्रद्योतच्या शोळा हत्तीने त्याचे मन वेचले, आणि त्याच्या मागे गेल्याबरोबर प्रद्योत राजाच्या सैनिकांनी त्याला कैद करून उज्जयितीस नेले.

प्रियदर्शिका वासवदत्ताची मावस बहीण होती. हदबर्मांच्या मनातून प्रियदर्शिकेचे शत्रूची नजर चुकवून पळवून नेले.

लक्ष उदयनबरोबर करून घावयाचे होते. ते तर साथ झाले नाहीच आणि वर तो कलिंग राजाच्या कोपास मात्र कारण झाल. कारण कलिंग राजाने प्रियदर्शिकेची लक्ष करण्याची आपली इच्छा हदबर्मांना कळविली होती. पण हदबर्माने नकार दिला. म्हणून कलिंग राजाने हदबर्मांच्या किल्ल्याला वेढा दिला. उदयन प्रद्योतच्या कैदेत असल्यामुळे तो हदबर्मांच्या मदतीस वेळ शक्यार नाही ही गोष्ट जाणूनच त्याने वेढा दिला होता.

विनयवत् नांवाचा हदबर्मा राजाचा एक स्वामिभक्त नोकर होता. केव्हा ना केव्हा तो आपल्या राजाची इच्छा पूर्ण होईल या इच्छेने त्याने प्रियदर्शिकेला किल्ल्यातून, शत्रूची नजर चुकवून पळवून नेले.

श्री बा. मा. पावळे

विनयवत्सु प्रियदर्शिकेला वेळून आपला एक मित्र विनयकेतु धाच्याकडे गेला. तेथे तिला ठेवून 'अगस्त्य तीर्थाचे स्नान करून येतो' असे सांगून तो निघून गेला.

आ अवधीत उदयनने वासवदत्तेची कथा झाले आणि तो आपल्या राजधानीत परत आला. त्याने आपला कात्र विनयकेतु धाच्यावर स्वारी करण्यासाठी सैन्य देऊन आपल्या सेनापतीस पाठविले. आ पुढांत विनयकेतु मारला गेला. शत्रूने त्याच्या राजवाड्याला भाग लावली आणि प्रियदर्शिका त्याची मुलगी समजून आपल्या बरोबर वेळून

गेला. इतके होईपर्यंत विनयवत्सु परत आलेला नव्हता. उदयनला बाटले की ती विनयकेतुची मुलगी असेल. म्हणून तो म्हणाला—'तुला वासवदत्तेची सखी म्हणून राहिल.'"

आन सुमारास उदयनला दृष्टगोपी आलेल्या संकटाची बातमी समजली. म्हणून स्वाने आपल्या सेनापतीला सैन्यासह व्याघ्र मन्त्रीस पाठविले.

प्रियदर्शिका 'अरण्याकर' नावाने वासवदत्तेबरोबर राहू लागली. एकदा प्रियदर्शिका बारीत फुले तोडीत असता आनानक तेथे तिची उदयनशी भेट झाली. स्वरोस्वरन आपल्या बहिःकांनी आपल्यासाठी खेप कर पाहिले होता. म्हणून तिला मनात आनंद झाला. उदयनने मन देलीत तिच्यावर बसले. शेकटी त्याने आपल्या मनातील गोष्ट विदूषका-जवळ बोलून सुद्धा दाखविली.

उदयनच्या जिवःपुरांत एक संन्यासिनी राहात होती. तिने 'वासवदत्तेचे अपहरण' म्हणून एक नाटिका लिहिली. हे नाटक वासवदत्तेच्या सखी-दामोदया वडून राजवाड्यात करण्याचा बेत ठरला. त्यात वासवदत्तेची भूमिका प्रियदर्शिकेला व उदयनची भूमिका मनोरमेला देण्याचे ठरले.

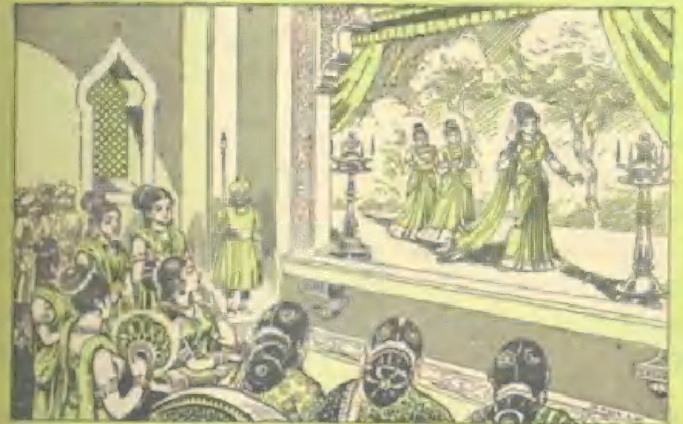
चांदोबा
३४

नाटक सुरू झाले. वासवदत्ता आपल्या मैत्रीणी बरोबर खेळ वाहण्यास आली. प्रियदर्शिका वासवदत्तेचे वळालेकार धारण करून रंगमंतीवर आली, जणू अगदी वासवदत्ताच.

त्यानंतर मनोरमा राजा उदयन म्हणून रंगमंतीवर आली. तिची भूमिका अशी बघली होती की वासवदत्ता उठून उभी राहिली आणि—'महाराजांचा अय्यव्यकार असो' असे ओरडून म्हणाली. तिच्या शेजारी बसलेल्या प्रियदर्शिकेने तिला भानावर आणले. म्हणाली—'राणी सरकार! ते खरे महाराज नाहीत. तो नट आहे.'

उदयनला प्रियदर्शिकेची भेट व्यावयाची होती. म्हणून खेळ सुरू होण्यापूर्वीच तो विदूषकाला वेळून रंगशाळेत गेला आणि मनोरमेला प्रेक्षकांत पाठवून देऊन आपला अभिनेत्र स्वतः त्यानेच केला. पण ही गोष्ट प्रेक्षकांत जाहीर नसल्याने सर्वच प्रेक्षकजन उदयनच्या अभिनयावर खूप खाले. विदूषकाचे प्रेक्षकांत बसून नाटक बघू लागला. पण हुलकी घेताच तो तेथेच आडवा झाला आणि मोरू लागला.

आपल्या आवृत्त्यांतील घडलेल्या घटना पाहून वासवदत्ता क्षणाक्षणाआ आश्चर्य करीत

होती, पण अबास्तव गोष्टी रंगभूमीवर येत तेव्हा ती थोडी रागावे. एकदा उदयन कैदेत असता त्या दोघांना एकाच आसनावर बसविल्याचें दृश्य दाखविलें असतां तिने विरोध केला. म्हणाली—“उदयन कैदेत असतां दीणा शिकविण्याच्या निमित्तानें आम्ही एकत्र येत होतो, परंतु एका आसनावर कधीच बसलो नाही”.

“नाटकांत रस उत्पन्न करण्यासाठीं कधी कधी अशा काव्यनिक गोष्टी आणाव्या लागतात.” संन्यासिनीने तिला समजावून सांगितलें.

इकडे उदयनला मात्र मिश्रदेशिकेनवट बसतांना फार आनंद झाला. अभिनयाच्या आवेशांत त्याने तिचा हात धरला आणि तो स्तरोस्तरच स्वतःला विसरून गेला.

हें घडवडीत असल्या पाहून बासवदेला संतापून प्रेक्षकगृहांतून बाहेर निघून गेली. तिला धोरत पडलेला विदूषक दिसला, तिने त्याला खडसून विचारलें की महाराज कोठें आहेत.

“ते तिकडे रंगभूमीवर आहेत. ओळखले नाहीत का त्यांना ?” संभपणें त्याने उत्तर दिलें.

“मग मनोरमा कोठें आहे ?” बासव-दत्तेने विचारलें, ती पलीकडेच बसली होती. तिला पाहतांच व्यंग्य करून ती म्हणाली—“फार छान झाला बरं का तुझा अभिनय.”

“दी काय करणार ! मला बाजूला साकून विदूषकानें महाराजांना पुढें केले.” मनोरमा म्हणाली.

उदयनने बासवदेचेवी समा मारून आपली सुरका करून घेतली. पण अरण्याकेला मात्र कैद करण्यांत आले.

साच अवधीत बासवदेनेल तिच्या आई-कडून पत्र मिळाले. त्यांत सर्व समाचार

Restore

-

127

+

होता. तिने ल्हिलें होतें की दडमर्माळा कलिमा राजानें एक वर्ष कैदेत ठेविलें होतें. परंतु त्याची मुक्ती म्हजें सुखी बावस-बंदीज पियदक्षिणा कोटें नाहीशी झाली कांहीं कळले नाही. पत्र वाचतां वाचतां तिच्या डोळ्यांत अश्रुबिंदू आले. ते पुसत असतां एक दासीनें येऊन सांगितले की अरण्याकें आसाहत्या करण्यासाठीं विष खाईं आहे. तिलां तें ऐकून फार पंध्याताप झाला. विष उताराचें औषध उदकनका माहीत असल्यामुळे ती मराबरीनें त्याच्याकडे गेली व तिलां बांचविण्यासाठीं विनवणी करूं लागली.

“त्या दिवशीं एवढा फणकारा जाला होता. मग आतां मरूं दे कीं !” उदकननें तिचें मन पाहण्याच्या हेतूनें म्हटलें.

“तसें नाहीं हो. पण...पण तिलां बांचवा.” ती काकुळतीस येऊन म्हणाली.

“अरण्याका जंगलाच्या राजाची राज्यी मुखली. पण बी पियदक्षिकेला मात्र जरूर बांचवणार.” असें सांगून त्यानें अरण्याकेंला औषध देऊन तिच्या अंगांत चढलेले विष उतरविले. बासवदत्तेला त्याच्या बोलण्याचे बाधनें वाटलें व ती त्याच्याकडे पाहूं लागली. त्या वेळीं पियदक्षिकेनें आपली इवांयत सांगितली. त्याच वेळीं उदकनका त्याच्या सेनापतीनें येऊन दडमर्माच्या सुटकेचें वर्तमान सांगून त्याच्या आनंदांत भर घातली.

पियदक्षिकेचें मूक प्रेम पाहून मराबारी बासवदत्तेनें आपले मन मोडें करून स्वतः आपल्या हातानें त्या दोघांचे हात परस्परांच्या हातांत दिले.

उदकननें आपल्या दोन्ही राण्यांसह बरेच दिवस प्रजेचें पुत्रवत् घालून कळन सुकीर्ति मिळविली.

बदकाचें कुरूप पिल्लूं

हाकदा एका बदकाच्या बाईनें कुरूप्याच्या कोठावरील छुडपांत अंडी घातलीं. कांहीं दिवसांनीं अंडीं फुटून लहान लहान गोजि-रवाणीं पिले बाहेर पडलीं. पण एक अंडें फुडावयाचें अजून शिल्लक होतें. तें अंडें होतेंहि थोडें मोटें. तें उपवत तीं वसलीं होती.

मोठीला छुडपाखालीं वसलेली पाहून एक म्हातारी बदकी म्हणाली—“अग ! अजून काय येथेंच बसली आहेस ! नर निहाणा येऊन पाण्यांत !”

अजून एक अंडें फुडावचें राहिलें आहे. केव्हां फुटून कोण जाणें !” ती म्हणाली.

“अजून एक अंडें राहिलें आहे ! क्यूं !” असें म्हणून तिनें तें अंडें पाहिलें व लोळांत

घोट घालून म्हणाली—“हें कांहीं बदकाचें अंडें नव्हें. असेक एकदां विदेशी कोवडीचें म्हणून म्हणतें. दे सोहून तें अंडें आणि चरू पाण्यांत.”

“इतकें दिवस उबवले आतां थोड्या साडी कसाला बाई,” बदकी म्हणाली.

“बघ बाई ! बीं आपले कुसतें सांगितलें.” असें सांगून पुढ्या निवून गेली.

एक दिवस अंडें फोडून त्यांतून बिकलें बाहेर आलें. बापू पिलांपयानें तें मळतें.

अगदीं कुरूप वाटलें तिला. मनांत म्हणाली—

“सरोवरच हें एकाद्या विदेशी कोवडीचें असलें पाहिजे. क्यूं या राण्यांत येतें

का !” असा विचार करीत ती पाण्यांत शिरली. तिच्या पाठीमागें तिचीं साडीं पिले

गेली व पाण्यांत खेळू लागली. हे कुरूप पिशवंत मुद्दा त्याच्या बरोबर पाण्यांत वागवू लागले.

“माझेच तर विल्हे आहे. बहा किती छान पोहोति आहे तें !” नी आपल्याशी पुटपुटली.

मनसोक पाण्यांत डुबल्यावर ती मादी आपल्या पिडांसह घरी गेली. आ कुरूप पिडाका पाहून सर्व पिडे त्याच्या पाठीस लागली. त्याची चेष्टा करू लागली. ‘कुरूप, कुरूप’ म्हणून नावे ठेवू लागली. त्या विचाऱ्या पिडाका कार वाईट वाटले. त्याची बाजू वेपारा कोणीच त्याला भेटका नाही. त्याला कोणीच खेळावला येईना.

असजसे दिवस जोटले तसतसे त्याचे दुःख वाढतच गेले. आतां तर त्याची आई मुद्दा त्याला रामाचुं लागली. ती त्याला म्हणे—“तुला मांडर तरी कां एकटून नेत नाही कोण जाणें ! तुझ्यामुळे सर्व बदकें

मला नांवे

कां राहात नाहीस !”

त्याला फार दुःख झाले. तेथून निघून जाण्याचा त्यानें निश्चय केला. दुसरे दिवशी सर्व बदकें जेव्हां डबक्यांत डुबव्यास निघाली तेव्हां हे कुरूप बदक त्यांच्यांत व निमळतां एका बाजूस दूर निघून गेले. जवळच एका डबक्यांत बरेच पाणी तुंबले होते. तेथे बरेच जळ पक्षी त्याला दिसले. तेथे ते गेले व तेथेच घर करून राहू लागले.

तेथेहि पक्ष्यांनी त्याला विचारले—“तु बदकांपैसां असा वेगळ्याच कसा आकाम ! कार कुरूप दिसतोस बाबा.” पण त्यांनी त्याला शाळीत टाकले नाही.

त्याला बरा बरे वाटले पण अजून त्याची साडेसाती संपली नव्हती. दोन चार दिवस झाले नाहीत, तोंच एकदां तेथे कांहीं शिफारी आले. त्यांनी मराभर गोळ्या झाडून बऱ्याच बदकांना मारले. कुऱ्यांनी ते मेलेले पक्षी तोंडांत

मकटून

मकटून मारल्याला नकून दिले. हे कुरूप पिशवंत गोळ्यांच्या आवाजाने भिडून एका गुडघ्यांत कपून बसले. त्याला कुऱ्यांनी पाहिले. परंतु उचळून नेले नाही. कुऱ्यांस्तोच्या सुमारास शिफारी आपल्या घरी निघून गेले.

कुरूप बदकाने बाहेर येऊन पाहिले. पक्ष्यांच्या रचनेने तिकडे तिकडे लाक लाक माले होते. ते बाहून स्वार्थे छदव हावकून गेले. त्याला त्या कुऱ्याचा चेहरा आठवला. एक कांय खास सोडून ते मनांत म्हणाले—“बरे झाले. कुरूप आहे म्हणून माझे प्राण तरी वांचले.”

पिशवंत दळू दळू तेथून बाहेर बडले. थोडे जंतर गेले असेल तोंच एकाएकी जोराची पावसाची सर आली. निवाऱ्यासाठी इकडे तिकडे पाहू लागले तेव्हां त्याला एक छोपडी दिसली. त्यांत सिकून ते भितीशी वळून बसले.

सकाली शेतकरींनी पाहिले की एक बदकाचे पिशवंत वाट जुकून आले आहे.

तिने त्याला हांकून दिले नाही. आपल्याला बदकाची अंदां मिळतील म्हणून ठेवून घेतले.

ते कुरूप पिशवंत एक महीनाभर तेथे आनंदाने राहिले. एक दिवस शेतकरीण बडबडली—“हे माकड बदक पाळून काय कापला. नुसता दाण्याचा काळ !” तिचे ते बोलणे तेथून ते निघून गेले.

त्या नंतर ते बदक एका मोठ्या सरोवरांत गेले. तेथे खूप मजेंत वाहू लागले. बोदीस तस पाण्यांत डुबू लागले. तेथीस पक्षीमुद्दां आ कुरूप पिडाका आपल्यांत खेळा-क्यास घेत नसत. म्हणून हे एकदेंच खेळत असे. नवून मग्न ते उडण्याचीहि संकल्प करू लागले.

बंदीचे दिवस आले. सरोवरातील पाणी त्याला मार लागू लागले तरी ते तसेच पोहत पडे. एकदां त्यानें राजहंस पक्षांची शुंड आकाशांतून उडत आतांना पाहिली. फार

Restore

-

127

+

सुंदर दिसले ते पक्षी त्याला. त्यांचा पांढरा-
शुभ रंग, लांब बांधदार मान, तांबूस पिवळी
चोंच, फार मोहून टाकले त्या पक्ष्यांनी ह्या
कुरुप पिलाका. त्याला त्यांच्याबद्दल जोड
वाटू लागली. त्यांच्यात जाउन मित्रत्वाचे
असे वाटू लागले. ते सारखे त्या पक्ष्यांची
चार पाहू लागले. काही दिवसांनी त्याला
पुन्हा दिसले ते पक्षी परत जाताना.

कदाच्याची थंडी पडू लागली. सरोवरां-
तील पाणी गोठू लागले. आपल्या भोंवतालचे
पाणी तरी गोठू नये म्हणून ते तेथल्या तेथे
सारखे पोहू लागले. पण पोहून ते फिरू

किती पोहोणार! दमले विचारे आणि त्याचे
पाय आपोआपच थांबले. आता त्याला
कांठापर्यंत जाण्याची झुडा शक्ति ठरली
नव्हती. थंडी मुळे त्याचे अंग गोठून जाऊन
ते जवळ जवळ असे मेलेच झाले होते.
त्याच्या चारी बाजूने पाणी गोठून पड
झाले होते. त्या वर्षावरच मान टाकून हे
पडले होते.

दुसरे दिवशी सकाळी एका शेतकऱ्याला
ते दिसले. त्याने कळाने त्याच्या भोंवतालचे
सर्वे बर्फ दूर केले आणि त्याला पाण्यातून
बाहेर काढले. ते अजून जिवंत होते. तो ते

घरी घेऊन गेला. त्याला जरा शेकले त्या
कोपर ते पुन्हा सावच झाले. त्याला पाहून
शेतकऱ्याच्या मुलांना फार पक्का वाटला.
त्याला पकडण्यासाठी ती मुले त्या नदरकाच्या
जवळ येऊ लागली. पण नदक भीतीने
दरदर पडू लागले. सोबकून जाऊन पळत
जवळ त्याच्या पकडाने दुधाचे भांडे रुबडले.
घाटेत असलेल्या लोण्याच्या भांड्यात ते पडले.
पण पुढे मार्गे न वचता ते तसेच घून पडू
लागले. शेवटी कसे तरी करून ते दुरवाज्या-
तून बाहेर पडले आणि दूर शाहीत जाऊन
नाहीसे झाले.

ती थंडी त्याने तशीच संकटांना तोंड
देत घाळविली. थंडी संपल्यावर थोडे ऊन
पडू लागले. तेथून निघून गेलेले पक्षी
पुन्हा परत येऊन आनंदाने भावू वागडू
लागले. ह्या नदकालाहि त्यांना उडतांना
पाहून उडण्याची सृष्टि झाली. पंखाना नेट
देऊन त्याने भरारी मारली. आणि आश्चर्य
हे की आपल्याका चांगले उडता येत आहे
हे त्याला कळले. त्या आनंदाच्या भरात ते
खूप खूप दूर उडत गेले. एके ठिकाणी
त्याला एक नवी दिसली. तिच्या कांठावर
बरेच हक्क होते आणि त्यावर सुंदर पक्षी

Restore

127

वसतेले होते. त्या पक्ष्यांना पाहून खुद्दां तो पूर्वीप्रमाणेच मुग्न होऊन गेला. त्याच्या मनांत आले की त्या इतर सर्व पक्ष्यांच्या जांवांत राहण्यापेक्षा त्या पक्ष्यांकडून मरण आले तरी पतकरले. ते आपल्या तुच्छ समजल्या जाणाऱ्या जीवनास अगदी बंटाळले होते.

मनांत विचार घेताच त्याने त्या पक्ष्यांच्या भोवती आकाशातून चिरुन घातल्या आणि ते जेव्हा पोहोच होते तेथे पाण्यांत उतरले. अन्यमनस्कपणे ते पोहोच पोहोच त्यांच्या जवळ गेले. मान खाली बाकविली आणि म्हणाले—“मार मला.”

मान खाली पाळताच त्याला आपले प्रतिबिंब दिसले, आणि त्या सुंदर पक्ष्या-

प्रमाणेच आपण जाहोत हे पाहून त्याला फार आनंद झाला. तोही एक राजहंसच होता.

आ उदास आणि निराश राजहंसाकडून ते राजहंस आले. त्यांनी येथाने आपलेच तेच त्याच्या पाठीवरून फिरविली. त्या मायेच्या ओळाव्याने त्याने ऊर मळून आले. आपण आपल्या जातीच्या पक्ष्यांत आलो असे वाटून त्याला हावसे वाटले.

नव्या चिमुकल्या राजहंसाला पाहून मुले धांवतच लेबे जाऊन आणि त्या गोजिरा बांध्या राजहंसाचे कौतुक करू लागले. त्यांनी त्याच्यासाठी दाणे पाण्यांत टाकले.

अशा तऱ्हेने वेळो वेळो पिढ्यांचे आताचे दिवस संपून मुलाचे दिवस आले.

महावीर जीतवर्मा

पूर्वे काळची गोष्ट आहे. काळिंग आणि बंग देशाच्या सीमेवर एक किल्ला होता. त्याच्या बारी बाजूची तट होता. किल्ल्याच्या भितीला घुसून होते. आत मोठा महाक होता. त्या किल्ल्यांत एक व्यक्ति राहात असे. त्याचे नांव जीतवर्मा असे होते. तो मोठ्याला भक्कम माणी होता. तो आपल्याला महावीर समजत असे. तो म्हणे—“आम्हांला नुसते पाहूनच पाहणाऱ्या घाबरून जातो, मग आपल्यावर हाता कदाबयास कोण येणार? प्रत्यक्ष खडून करी कर्माका मदलीला घेऊन आला तरी मी एकदा त्या दोघांना पुरून डरेन.”

दोघांच्याच्या सवोर जेव्हा तो बघायला गेला असे तेव्हा ते त्याला अगदी हरम्याच्या झाडावर चढवीत आणि पाठी-मागे त्याची विष्टा करीत. आपले शोबे दाख-

विण्यासाठी एखाद्या जमीनदाराची कोंबडी चोरून नेई तर कधी एकादी बकरी पळवून नेई. जमीनदार त्या साऱ्या गोष्टीकडे काना-होळा करीत. पण कधी मोठी मोठी करण्याचा तो प्रयत्न करू लागे तर त्याला आपल्या नोकरीच्याकडून बांगले पिटवून काढीत. एकदा जसाच मार खाऊन आल्यावर जीतवर्मा ऐटीने सांगू लागला—“भिजे मागूबाई. एवढे जमीनदार पण ताकात कुठे आहे पुढे येऊन लढण्याची. आपल्या नोकरींना पाठवून देतात. असल्या हलक्या लोकांशी कोण लढतो.”

कधी कधी तो दरोडाही घालीत असे आणि मार खाऊन आला म्हणजे बाबको बसत असे मळमपट्टी करीत. तिला आपल्या मागे त्याची विष्टा करीत. आपले शोबे दाख-

काय करते बिचारी. कसे तरी भावरून घेजे तिला माग होते. त्याचा उत्साह भंग न करण्यासाठी ती म्हणे—“तुमच्या पाठी-वरच पाव बसले आहेत. कोणी व्हादूर कदायका आका असता तर त्याने पुढे वार केले असते.”

मग तो तिच्या समोर मिशावर ताव देऊन म्हणे—“पुढे येण्याची कोणाची छाती असेल तर ना !”

एकदा त्याच्या पाहारेकऱ्याने पाव-या पाव-या येऊन सांगितले की त्यांच्या किल्या-वर हल्ला करण्यासाठी एक मोठी सेना येत

आहे. त्यांत हत्ती, घोडे, रथ, फायररथ सर्व आहे.

जीतवर्माने बुरुजावर जाऊन पहाविले. म्हणाला—“हे किल्याचे सैन्य आहे. माझे शस्त्रां सज्ज करून घेऊन या. मी एकट्या सैन्याशी लढणार आहे. आता सर्वांक राजाळा आपला बांडकीक करीन. तरच नावाचा जीतवर्मा.”

बाबर अर्थातच नोकरांचा विधास भरलेला नाही. कारण किल्याचे सैन्य जवळ जवळ बीस हजार होते.

पहला पहला सैन्य किल्याच्या जवळ आले आणि एका कळौगाच्या अंतरावर तंबू ठोकून बसले. सैन्याची व्यवस्था करून सेनापति एका घोड्यावर स्वार झाला. बरोबर काही सैनिकांना घेतले व किल्याजवळ आका. तसावर काही लोक ठेवून जमसतेने पाहून वर मान करून त्याने विचारले की आता किज्यांत कोण वीर पुरुष राहात आणारे !

“कोण म्हणजे ! मी जीतवर्मा येथे राहातो आहे.” जीतवर्माने मोठ्या ऐंटीत सांगितले.

“ठीक ! शुकाजीने आपला किल्ला आमच्या ताब्यांत दे. माही तर अगोची

आवोचा

किज्यावर हल्ला चढवू आणि तुझ्यासकट किल्याच्या जमीनदोस्त करून घ्या. आम्हाला बंग देशावर स्वारी व्हावयाची आहे. म्हणून हा किल्ला आम्हाला पाहिजे आहे.” सेनापतीने अधिकार पाणीने सांगितले.

“जोडो ! बरीच आहे तुझ्या राजाची मदत. काय सवजला जाईल तू ! तुला व तुझ्या सैन्याला आता ब्रह्मसदनास पाठवितो !” असे म्हणत त्याने एक बाण सेनापतीवर सोडला. पण नेम चुकला.

सेनापतीचा झारा झाला. एक तुकडी पुढे आली आणि किज्यावर बाण सोडून झाली. जीतवर्माने हि आवेदीत येऊन बाण वृष्टि करण्यास सुरवात केली. अर्धोपाऊस ताणायंत मोठ्या धडाक्याचे युद्ध झाले. पण शेवत अशी की कोणाचेही बाण कोणाका लागते नाहीत. संध्याकाळ झाली म्हणून किल्याचे सैन्य आपल्या डेन्वांत निवून गेले.

“मिडे ! हटले मागे. म्हणे, बंग देशा-वर स्वारी करणार आहोत. बरे झाले माझ्या ब्रह्मनाचो त्यांना कववना तरी जाही.” जीतवर्मा म्हणाला.

किल्याच्या सैन्याने किज्याच्या समोरच केरा दिला होता. त्यातील रान एक एक

तुकडी सकाळ संध्याकाळ येउन वर्षा ताम पर्वत किल्याच्या मितीवर बाण वृष्टि करून निवून जात असे. जीतवर्मा मात्र आकळी सगळी छकि एकनटून युद्ध करीत असे.

अशा तऱ्हेने छुनारे बहा दिवत गेले. अकराव्या दिवशी सेनापति बांब्यावर स्वार होऊन किल्याजवळ आला आणि जीतवर्माला म्हणाला—“हे वीर, आम्ही युद्धांत हारले आहोत. आता काहीतरी तडजोड करण्यासाठी मी आलो आहे. तर किज्याचे केरा द्या.”

“ही गोष्ट पहिल्यानेच का नाही सुचली. बिनाकारण आपल्या दोन्ही सैन्यांना वास्त पडला की नाही !” असे म्हणत त्याने किल्ल्याचे द्वार उघडून सेनापतीस आंत येण्यास सांगितले.

“तुमचा कलिंग राजा आमचा मांडलीक म्हणून आम्हांला खंडणी देण्यास तयार आहे का !” जीतवर्माने विचारले.

“प्रथम आपण असे लिहून द्या की आमचे अर्धे सैन्य युद्धांत मेले आणि अर्धे आपल्या कडे कैदी झाले.” सेनापतीने सांगितले.

जीतवर्माने मोठ्या अभिमानाने लिहून दिले. तो कागद घेऊन सेनापति बंगराजा-कडे गेला. त्या बंग सेनापतीच्या मर्नातून कलिंग देश जिंकण्याचा होता. म्हणून राजाला पोस्वाहून देण्यासाठी त्याने हे युद्धाचे नाटक केले. जीतवर्माकडून कलिंगाची

हार लिहून घेऊन ते पत्र बंग राजाकडे देऊन दिले.

पुढे कांही दिवसांनी बंग राजाने सैन्य उमरून कलिंगावर स्वारी केली व त्याला जिंकले.

ही सरी गोष्ट बरेच वर्षे कोणाला समजलीच नाही. खुद्द जीतवर्माला सुद्धा हे नाटक समजले नाही. त्यामुळे सीमा प्रांतांतील लोक असेच समजत की कलिंग देशाचा हला एकट्या जीतवर्माने परतविला. कारण पराक्रमी होता तो राजा.

आ मुळे जीतवर्माला तर स्वर्गच मिळाल्या प्रमाणे वाटले. आपल्या पराक्रमाच्या वढ्यात मारायला त्याला आता छानच संधि मिळाली.

हे बुद्ध कोणीहि प्रत्यक्ष पाहिले नसल्यामुळे कोणीहि कांहीहि म्हणाले तरी लोक त्यावर विश्वास करीत.

पुढी कधी देवाला मारी रामकृष्ण नांवाचा एक कुण्या म्हणत असे. तो जख्खत मृत नसे, मुलाच्या मनात रुपावली होती.

एकदा त्याच्या वडिलांचे एक मित्र त्याला बघत रागावले. म्हणाले-“तुला लाज नही पडत काय न मुलांसाठीवर मेळविल्या !”

रामकृष्ण म्हणाला-“तुमच्यासारखी मोठी मारले वेळापसाल नसत नाहीत. मी काय करे !” ते म्हणाले-“दरे का, वडील काट पडाल आहेत तुम्ही.”

रामकृष्ण म्हणाला-“एवढी पसल काळज निघली आहे !” ते म्हणाले-“म्हणून माझे व वं चाळण मला आहोत की जणही कुडे, मरुन.”

आ मरुने काही समजून पसण्याचा बल केला. पण “मोठा पैठ पेशील नेहू देत नाहीत !” म्हणजेच एकदाच मिळत गेला.

त्या मुलाची इतरजबाब पाहून एक मित्र तोला त्याला म्हणाला-“मोठा पैठ पैठ बरे कळत काय इकडे ये मदी !”

"तुम्हीं का हाथ बालविष्णुदेवी का भी नहीं करीम!" रामकृष्ण

"हरे हाथकरोबर काजीन्ही देवदत्तन भक्त," "बाळ, तुझे नांव काय ?" "होत्याने विचारले, रामकृष्ण -
"नाते नांव रामकृष्ण, बुद्धिवाचि नांव रामदास, पोतू कोटिवा," "ओ तुला एक मंत्र सांगते, हं त्याचा
जप केलास तर पासी तुला....." "ओ श्री माता हो वर देईल !" रामकृष्णने विचारले, "माये, तुला

काय बाटेल ते माग, तुला भीति कायली ?" "ओरी रामदास, "देवीदेवत विद्याच मायावी, म्हणतो,"
रामकृष्ण सांगला, होत्याने रामकृष्णाच्या काळात मंत्र सांगून म्हटले-"आदा-भक्ती पूर्वक जप केलास तर
तुम्ही ह्याच पुत्र होईल," "विद्वेषी दान पावले : विद्यादानात तू काय विचकल, म्हणून केले, तू ते

विद्यादान काही ठेव !" अशा आशीर्वाद देऊन पोसा जेवून गेला.

मीर रामकृष्णने सांगला मशीपुत्रक जप केला,
काशीचरी, जिला काहूच मुलें व आठ हज आहेंत,
अवध सगळी,

तुला तर एक हजार मुलें आहेत, पण हल
जातल आहेत, तुला एकलें झाले तर ?" "देवीचा
'नाम जलवला' हो हज्जली,

देवीला अक्कल सगळी, बाळून साष्टींग नमस्कार
करणे तर पुरव रामकृष्ण जोरने हंलला, देवी
हामावली, सगेल कान धरून हो म्हणाला-

"तुकातें, जगज्जाल एक सोकें आहे, पडलें
झालें तर दोन हातांनी आखरीने पडली होईल,
आणि.....

"ह्या माझ्यातले रूच प्यालामें तर तुला विरचा
लाग होईल, दडी प्यालामें तर संपदा मिळेल,
जे बाळिले ते ते !"

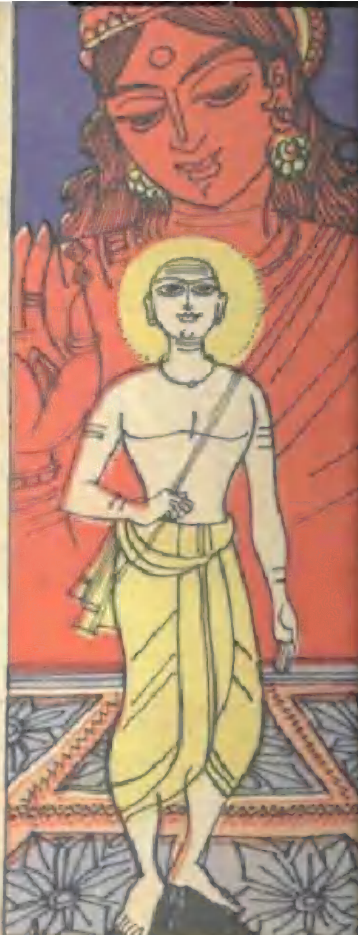
"बेटी ! तू एक मूल माया है, चाय चायों
कहत बाड़ी सत्य, भूएन दोन्ही भाँगी दिलीप
तर..." भूएन.

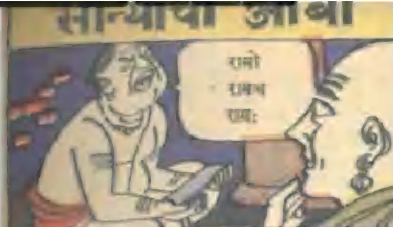
तबने देवीच्या हातांगली दोन्ही भाँगी पेलली
आणि एकदम दुःख दही निऊन जाकले, देवीने
भाव दिला-"हे विधवा कवि होशील !"

रामकृष्णने निषेधन केले-"हे बाळां बाळकी,
मी मुखा लावता, एक करणे मागे कळ आणि
माक करणे गुप्त :-"

देवीला लज्जेर जाला, तिने आशीर्वाद दिला-
"विकटकोट भूएन गुला राजदरकारी राम
मिळेल व मुली कोसि जावेन."

देवाली रामकृष्ण कोटन तरी परत येत होवा,
कटित राम, मेढला, त्याला त्याने विचारले-
"अमरकोट कोटन मिने पाकले आहे, वाटवै."

"नको काय ! त्या ताडवताने ओढे डोपयानर
भेडन वीरहात सततता तर काह विस्व नाहील
व मुन्ही मूक जावेन," रामकृष्ण भूएनला,

उमरावतर घेम् पाहण्याती विचारले-"अजिब !
खेड कोटि व्हायला उपाय कांता ! :-" नको, दोट
तंगले तर लस नाहीं व्हायवै :-"

रामला राम आज्ञा, भूएनला-"कडले, तुमचे
काम रामी मरवे जवळे ये, दालन भूएन !
ऐक धाडिने तर :-"

"ज्यां महाराज माया सोन्याचा आंवा देणार
आहेत, जादे का नाहीत कां वे ! जा मी नाही
सामगार ये," राम भूएनला,

"ज्यां महाराज कृष्णदेवराय ताडगांवा सोन्याचा
आंवा दान करणार आहेत, भूएन कपडे हाक
टोक अवळे पाहिलेत,

अज्ञानाची वेदना कुलदेवरावांच्या दूरदारांतले भोंडे कबि होले. रामकृष्णने त्यांना प्रत्यक्ष विचारले, कायच का महाराज सोन्याचा आंका देणार आहोत? ते म्हणाले-“ह्या महारावांच्या मातोप्रीची भादू आहे. त्यांना आणि आबाबात, म्हणून भाऊपणा पेढी बाळगण्या सोन्याचे आणि महाराज दान करणार आहेत.”

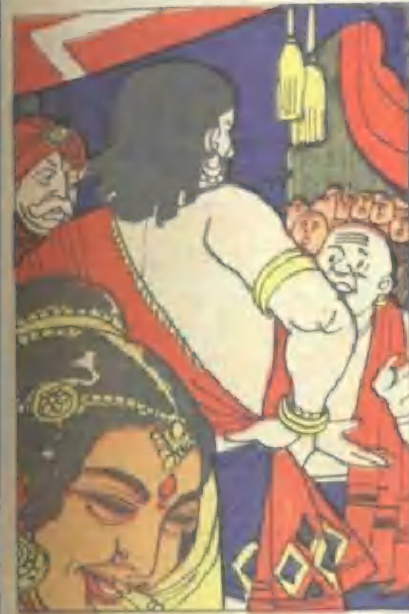
त्यापेढी लेब रामकृष्ण लक्षाबाबत उभे होते. ते म्हणाले-“रामकृष्ण, या वेदनेपणात काळा कसेल असे काही तरी कर तुम्हा!”

तुम्हाचा विषयी विचारण्यात मुलूख डगडगर माझ्याची एक गर्दी झाली होती. रामकृष्ण प्रत्येकाचा नांगर होता-“सोन्याचा आंका दान म्हणून देणार/पुढी कमरेला दान देण्याचे ठरले आहे. जो विनवना पेढी दान करून घ्यायला तयार होईल त्याला तितके आणि मिळतील.”

समस्त रंगित वने राहुन सोन्याचे आणि कुलदेवरावांच्या हातून घेत होते व त्यांना आजीबाई घेत होते. कुलदेवरावांनी मुळां आला भांग घ्यायला, तो घुलण्या लोकांना दान घरीत घुले शेत म्हणाला-“तुम्हा सोन आणि, तो दोघां दान करून घेयला आहे.”

कुलदेवरावांच्या कार दान अजून, त्यांचे विचारणात जाऊ दिले-“जा हातकुणाला भक्ते दूरदारात दारदारीत दार कर.”

कुलदेवरावांनी विचारले-“तुम्हा जाणून घेतले जाहित? कोणाकडून? तेथे आलेले दान लक्षात ओरडून म्हणाले-“रामकृष्णाकडून.”

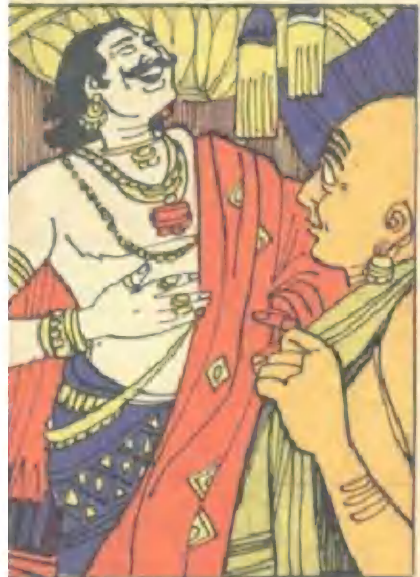
“परम महाराज, राजवाड्यात श्रीमन्महाराजचिराज कुलदेवरावांची आज.” असा जयघोष करीत रामकृष्णाचे दूरदारात प्रवेश केला.

महाराजाली राजाच्या भयान विचाराने- "राम-
हनुमं हा काय केवळ खंडोबा आत्म्याचा अवतार !
आपणही जगाचा कोलिंगाचे हात !"

रामहनुम खंडोब्याने म्हणाला- "माझ्या आईला
वरनेकळी कमरेचे कुत्रेच होतं. ती मृत राहली
पण कोणी डाय दिला नाही."

"आजच तिचं भंड आहे. तिच्या अस्मरणा
कारण मलाही मरणून न पावोय. कमरेक हात
देव आहे." रामहनुम म्हणाला.

आहल्या कुपरेकरांना रामहनुमाची मुर्त फडली
व त्याने त्याच खंबू व करपुर्वी घरातील करपु
रामहनुमला मोठे वसिस्त दिले.

जगण्याची आशा

विक्रमार्काने आपला हाड सोडला नाही.
तो तराच वडाच्या झाडाकडे गेला. थप
खांबावर टाकले आणि मुकाट्याने स्पर्शानाकडे
आडे लागला. त्याला मौन पाहून अर्वातीक
वेताळ बोवू लागला. "हणाका- "राजा,
खरोखर तुझा निश्चय मृत्युच आहे. मरणाचे
मय प्रत्येकाकडे असते, पण आपुण्यात वारंवार
अवशस्त्रिता मिळत गेली तर मनुष्य वेताळून
जाऊन पदीयाच्या धमाले आत्महत्या करण्यात
प्रवृत्त होतो. तुंच एकटा मला जगावेगळा
विस्तार आहेस तुला कंदाळा येऊ नये
म्हणून मी पदीयाची गोष्ट सांगतो. ऐक."
त्याने गोष्ट आरंभ केली-

बिदिशा नगरात पदीय नांवाचा एक
तुरुंग मुळगा रहात असे. तो लहान
असतनाच त्याचे आई बरीच वारजे. त्याला
दुसरे कोणी मांबडहि नव्हते इतकंच नाही

वेताळाच्या गोष्टी

तर त्याला जवळचे असे कोणीही नातलग पण नव्हते. तो लहानपणापासूनच अनाथ झाला होता.

त्याच्या शेजारीच एक ब्राह्मण शिल्पक राहात असे. त्याने हा मुलाला आपल्या घरी ठेवून घेतले. तो आपल्या शिष्यांबरोबर झाला थोडेसे शिकवीत असे आणि बाचवा-कडून खूप काम करून घेत असे.

परीप माघारण पंधरा सोंळा वर्षांचा झाला तेव्हा तो ब्राह्मण त्याला म्हणाला—
“तुला जेवढे शिकवणे शक्य होते तेवढे शिकवले. आता तू मोठा झाला आहेस.

कोठे तरी जाऊन काही तरी कामवेडा करून रहा.” असे सांगून त्याला हाटवून दिले.

परीपला ओळखा, ओहाका कोठेच काही नसल्यामुळे तो अगदीच उघडा पडला. तो गांवागांव हिडू लागला. प्रत्येक गांवातून जात असता तो विचार करीत असे की पुढच्या गावात गेल्यावर मला कोणी तरी काम देईल व मी तेथे राहून जोकाप्रमाणे तेथील परस्परांच्या सुखदुःखांत सह भागी होऊन दिवस बाळवीन. पण प्रत्येक गावात त्याची निराशा झाली. त्याला कोठेच कोणी विचारले नाही. तो गांवांत थोडीशी भिक्षा मागे. संध्याकाळी कोठे तरी वसून चार घास खाई रात्रभर एकाचा शहाळाकी निजे आणि सकाळी उठून दुसऱ्या गांवा जाण्यासाठी निघे.

छाप्रमाणे तो पांच सहा वर्षे भटकतच राहिला. त्याला कष्टाशिवाय दुसरी कसलीच कल्पना नव्हती. पण दुसऱ्या लोकांचे आपलातील प्रेमभाव, आतुरभाव पाहून त्याला वाटे की आपलेपणाने एकमेकांच्या सुख-दुःखांत भागीदार होण्यांत जो संतोष आहे, जे सुख आहे ते अभोक्ष आहे. पण दुर्दैवाने तेच त्याच्या नशिवां नव्हते. त्याला कोणीच

आपलेपणाने जवळ केले नाही. मोठ्या घरांत राहणें उंची देवी वस्त्राभूषणे घाळणें स्वादिष्ट रुचका खाणें हा गोष्टीत त्याला महत्त्व वाटत नव्हते. कारण साप्यास कोडा आणि निजप्यास थोडा वेहमीच सुखावत असतो हे त्याला स्वानुभवाने कळून चुकले होते.

चार चौबांना एकत्र वसून हंसां सैल-तांबा मिठा सुखदुःखांत वाग घेताना पाहून त्याला त्यांचा हेवा वाटे. ‘हाव रे देवा! आपल्याला एखादाहि मित्र मिळू नये ना!’ म्हणून तो दुःखी होई, हळू हळू त्याला आपल्या जीवनाचा कंटाळा येऊ लागला. बीट भांड, मनांत वैराग्याच्या भावना पोहू लागल्या. ‘हे! मी जगांत असून गेल्या-सारखान आहे. मग आत्महत्या करून घेतली तर काय वाईट.’ अशा प्रकारे आत्महत्येचे विचार त्याच्या मनांत डोकावू लागले.

ही जेव्हा कार तीव्रतेने आत्महत्येकडे प्रवृत्त होई तेव्हा मध्येच त्याला मनांत आशा वाटे की केव्हा ना केव्हा तरी आपल्याला एखाद्या मित्र भेटेल, अगदी जीवधकंठस्थ मित्र व त्यावेळची त्याची आत्महत्या टाळे. मित्र मिळविण्यासाठी तो अनोळखी माणसाशी बोलावणाम जाई. त्यांच्या चार-

लेल्या गंधांत आरा वेण्याची हच्छा करी. परंतु झाला पाहताच ते आपले हंसणे खेळणे थांबवून त्यांच्याकडे मुसते पाहता राहात. आपल्या गंधा थांबवीत आणि लुप वसत. असे काही दिवस गेल्यावर त्याची उगळी सुरली आवा सुद्धा मिटली. माणत्याग हा एकच दयाव त्याच्या डोक्यासमोर होता. अशा मनस्थितीत तो विरुक्त नगराच्या दिशेला जात असता त्याला वाटेत एक नदी लागली. नीत उडी घेऊन जीव देण्याचा त्याने निश्चय केला. त्याला नांगले पोहोता येत होते. म्हणून तो जरा कबकू लागला.

कण हात पाय थकल्यावर तरी आपले काम होईल म्हणून तो पाण्यात उडी मारण्यास सिद्ध झाला.

प्रदीपने उडी मारण्या पूर्वी एकदा नदीच्या विशाल पात्राकडे पाहिले. तेव्हा त्याला एक मुलगा पाण्यात बुडत असल्यासारखे दिसले. त्याला बहुतेक पोहोता येत नसेल असे वाटून त्याने पाण्यात उडी घेतली.

झपाट्याने हात मारीत प्रदीप त्या मुलाच्या जवळ गेला. त्याला वाहताच त्या मुलाने शडप बाळतच प्रदीपला पकडले आणि लगेच देहभान विसरून बेगुद्ध झाला.

त्याने प्रदीपचा गळाच पकडला असल्यामुळे त्याला पोहोचेल अशी कठिण जात होते. कितीही काही कर नव्हता तरी पण किनाऱ्यावर येईपर्यंत प्रदीप फार थकून गेला. इतका की किनाऱ्याजवळ काही लोक पाण्यात धिरले व त्याला पकडून किनाऱ्यावर ओढले.

त्या लोकांनी बुडणाऱ्या मुलाचा ओळखले. 'धाकटे सरकार' म्हणून त्याला शुद्धीवर आणून घरी नेण्याच्या प्रयत्नाला लागले. प्रदीप विचारा अर्भसेला शक्तिहीन होऊन तसाच किनाऱ्यावर पडला होता. कोण विचारपार विचारवाला.

थोड्या वेळाने जरा तकवा आल्यावर तो तसाच ओल्या कपड्यानेच विठ्ठल नगरी गेला. काही वेळ रस्त्या-गाड्यांतून भटकला. त्याला कोठे घासमर अस मिळाले नाही की एक तुकडा भाकरी मिळाली नाही. आधीच दवलेला संध्याकाळच्या सुमारास गांवातील अंबाबाईच्या देवळात येऊन भितीला टेकून बसला आणि जाणाऱ्या येणाऱ्यांचे निरीक्षण करू लागला.

इतक्यांत तेथे एक घनी कुटुंब पुणेभाटी आले. त्यांच्या बरोबर त्यांची एक पोइशा कन्या व तिची दोन व्हडान भावंडे होती.

त्या निवाच दोनचार मोठे बरोबर होते. त्यांच्या हातांत पुजेची सामग्री होती.

हत्याक्रमासद आलेल्या गिऱ्हाईकाचा वाहून पुतारी उपरने सावरीत लोंढाने मंत्र पुरपुटन लग्नागीने पुढे सरसावला. तेव्हांत एका नोकरीने प्रदीपला पाहिले व सालकाका म्हणाला- "धाकट्या घन्याला ज्याने पाण्यातून काढले तसा दिसतो आहे बाहेर देवडीत नसलेला माणूस."

नाकळ थोड्या मोठ्या मनाचा होता. तो त्या नोकराबरोबर बाहेर गेला. प्रदीपला पाहिले व त्याची सर्व चौकशी केली. हा

कण प्रदीपला जीवनातील अनमोल वाटला. आजपर्यंत इतक्या आपुलकीने त्याच्याशी कोणीच बोलले नव्हते. त्याच्या बोलण्यावरून सालकाका समजले की ह्याच माणसाने आपल्या मुलाचे प्राण बाँचविले आहेत. त्याला फार जानंद झाला. म्हणाला- शुद्धीवर आल्यापासून आमचा मुलगा सारला विचारतो आहे की कोठे आहेत मला बाँचविणारे. त्यांच्याकडे कोणी उत्तर दिले नाही. मग काय ते नदीत वाहून तर गेले नाहीत! आपण भेटलात फार बरे झाले. अंबाबाईच्या कुपेनेच ही गांठ पडली.

Restore

127

बला, आम्ही पुजेसाठी जातो आहोत. तुम्ही सुद्धा आमच्या बरोबर चला.

प्रदीपला हक्क्या आपुलकीच्या वर्षावाने गदगदून आले. आपले आनंदाशू लपवीत तो मुकाट्याने त्यांच्या मागीरमाग देवळात गेला व देवीचे दर्शन घेतले.

ते गृहस्थ प्रदीपला घेऊन घरी आले. काही दिवस आपल्या अवल ठेवून घेऊन त्याचे गुण पाहिले. कुलश्रीलाची चौकशी केली व योग्य कर आहे असे जाणून आपल्या मुलीचे त्याच्याशी लग्न लावून दिले. अशा तऱ्हेने हक्क्या काळानंतर प्रदीपचे लग्न सरे झाले.

हतके गोष्ट सांगून वेताळ राजाला म्हणाला—“राजा, आत्महत्येला प्रवृत्त झालेला प्रदीप त्या मुलाचे प्राण वाचविल्या नंतर कां बद्दलका. कोणत्या विचाराने त्याला पुन्हा जीवनाचे आकर्षण वाटू लागले? जर माहीत

असत सुद्धा ते उघड दिले नाहीस तर परिणाम म्हणजे तुम्ही डोकें तटून तुझ्या पायाशी पडेल.”

विक्रमार्क म्हणाला—“परोपकारानेच सवाबात आनुभाव उत्पन्न होतो आणि वाढीस लागतो. प्रदीपला अमृतपर्यंत दुसऱ्याची मदत करण्यास संधि न मिळाल्यामुळे त्याची विचारशक्ति बकुन गेली होती. त्यामुळे त्याला चट्टकडे निराशा प्रसन्न होती. परंतु एकाचे प्राण वाचवून परोपकार साधल्याने त्याच्या कल्पनाशक्तीला पुन्हा चालना मिळाली. त्यामुळे पुन्हा त्याच्या आशेला अंजन फुटला आणि त्याला मुखाचा लाम झाला.”

अशा प्रकारे राजाचे मौन मंग होताच वेताळ शवासह अहंस्थ झाला आणि पुन्हा पूर्ववत आपल्या बडाच्या शाळावर जाऊन बसला. (कथित)

आपल्या महाराष्ट्रांत पवरी गांवी आनंदराव शिंदे नांवाचा एक शेतकरी राहत होता. तो सर्व प्रकारे सुखी होता. परंतु अपत्य नसल्यामुळे त्याला फार वाईट वाटत असे. स्थाने पुष्कळ नवस केले, दानधर्मे नेमधर्मे केले, तीर्थयात्रा केल्या तरी त्याची इच्छा पूर्ण झाली नाही.

एकदा त्याच्या गांवात एक सापू आला. शिंद्यांनी त्याच्यासमोर आपला दुखडा दाखला. तो ऐकून सापू म्हणाला—“तुम्ही श्रीलंकापुरच्या अंबाबाईची आराधना करा तुमची इच्छा पूर्ण होईल. तेव्हा पासून संपराधापको दोष कोल्हापुराम जाऊन राहिली आणि एक वर्षभर मनोमार्गे देवी अंबाबाईची आराधना केली. अंबाबाई प्रसन्न झाली. आनंदरावांच्या स्वप्नांत येऊन देवी म्हणाली—

“मी तुमच्यावर प्रसन्न झाले आहे. म्हणून मीच तुमच्या घरी जन्म घेऊन येणार आहे.” आनंदरावांच्या बायकोलाहि त्याच वेळी लग्न पडले की एका बीने तिच्या हातांत एक अर्मेक घेऊन त्याच्या कपड्यां ठिका लावून ती अहंस्थ झाली.

त्यानंतर ती दोष आपल्या गांवी निवून गेली. शोगर जेळी आनंदरावांची बायको प्रसन्न होऊन इ.स. १७३५ मध्ये कन्यारत्न झाले. तिचे नांव त्यांनी अहिल्याबाई असे ठेविले. तिच्या कुडकीत राजयोग होता.

अहिल्याबाईचे बालवर्ण फार सुखा-समाधानांत गेले. ती रामायण महाभारतातील गोष्टी मोठ्या प्रेमाने वाचीत असे. ती तशी फार सुंदर नव्हती तरी तिच्या चेहेऱ्यावर एक प्रकारचे तेज होते.

ती नऊ वर्षांची होताच आनंदरावांना तिच्या लग्नाची काळजी लागली. कुंडलीत राजयोग होता, परंतु मुलीजोगा एकही वर त्यांना आडळला नाही. शेवटी वैवाचक भरंवसा ठेवून ते निश्चित झाले.

काही दिवस गेले. रघुनाथराव पेशवे महारावाच होळकर वगैरे सरदार उचरेकडे विजय मिळवून परत येत होते. त्यांनी राठोड बघरी गांधी शुक्राच केला. महाराष्ट्रात बीर पुढाऱ्यांचे वैभव म्हणजे मारुती. आनंदरावांच्या घराबरोबर असेच एक मोठे मारुतीचे देऊळ होते. मल्हाराचा, पेशवे वगैरे मंडळी त्या

देवळात दर्शनासाठी आली. त्याच वेळी अहिल्याबाईहि दर्शनास आली होती. तिला पाहताच सर्वांचे चित्त तिच्याकडे वेधले गेले. तिचा धोरपणा तिच्या चेहेऱ्यावर उमटत होता. मल्हारावाने तिच्याविषयी चौकशी केली. तेव्हा तिच्याबरोबर असलेल्या भट-जींनी सर्व माहिती देऊन तिच्या कुंडलीची माहितीपण दिली. मल्हारावांनी तिला आपली मून कळवून वेण्याचे ठरविले. त्यांनी मिघांनी बोलणी केली आणि पुढील महिन्यात खंदेराव व अहिल्याबाईंचे मोठ्या धारात लग्न झाले.

अहिल्याबाई नव्यानेच राजमहाळात आली होती तरी ती काही भांडावळी नाही. तिचा सासरा तपट होता. सासू राजसी पद्धतीची होती. तरी अहिल्याबाई दोघांशीहि तोंड संभाळून वागत असे. तिनं कधी आपला अधिकार कोणावर दाखविला नाही किंवा उगाच नसल्या मोठेपणाच्या भानगडीत पडली नाही. तिच्या अज्ञा साप्तिक वागणुकीने ती सर्वांची प्रिय आणि आदरणीय झाली.

तिच्या भंगालीक उत्तम गुण ओळखून महाराजांनी तिला राज्यकारभाराचे सुद्धा शिक्षण दिले. त्यानंतर जेव्हा जेव्हा ते

पुढारा किंवा अन्य काही कारणां बाहेर गांधी जात तेव्हा अहिल्याबाईंचे सर्व कारभार सोंपवीत. कधी खर्चात राग्याची सर्व कामे पुरी करण्यात तिने आपले बोधस्व दाखविले.

इ. स. १७५४ मध्ये मिलांनी वेढ केले त्यांचा बीगोड पळण्यासाठी खंदेराव सैन्य घेऊन गेला. मिलांनी त्याचे पुढ झाले परंतु तो मारला गेला. त्यावेळी अहिल्याबाईंचे वय अवघे बीस वर्षांचे होते. तिला मालेराव नांवाचा मुलगा आणि मल्हाराबाई नांवाची मुलगी अशी दोन अपत्ये होती.

पत्नीच्या मरणानंतर अहिल्याबाई सती जाण्यास निघाली. परंतु मल्हाराबांनी तिला सती जाऊ दिले नाही. ते म्हणाले—“तू मला मुलासारखीच आदरेस. तू मेळीस तर हे सर्व काम कोण पाहील? तू माझी खाताऱ्याची काडी. तुंच पजेची संरक्षक. प्रजा सुखदुःखाने वेळी तुझ्याकडेच पाडाते. तू मेळ्यावर तिचा कैशरी कोण? तू आम्हाला मोडून जाऊ नकोस.” तिला सासऱ्याचे मन मोडता आले नाही.

मल्हाराबांच्या मनावून अखिर भारताचे शाभापय एका छत्राखाली आणावयाचे होते

व त्या दृष्टीने ते प्रयत्नशील होते. त्यांचा आपल्या कामात बरेचसे यशस्वि मिळाले होते. दिल्ली सुद्धा त्यांच्या हातात आली होती. पण त्यांचे कार्य ऐन रंगात आले असताच त्यांना देवाज्ञा झाली.

अहिल्याबाईने मालेराव याका राज्यावर बसविले. परंतु त्यांत राजोचित गुणांचा अभाव होता. इतकेच नव्हे तर तो दुष्टहि होता. पजेला त्याचे राज्य मुळीच नको होतं. पुढे तो नऊ महिन्यांतच वारला.

जाली गादीवर कोणाका बसवावे म्हणून सर्वांना प्रश्न पडला. परंतु अहिल्याबाईने

आंदोबा

Restore

127

स्वतंत्र राज्यकारभार करण्याचे ठरवून अधि-
कार सृष्टे आपल्या हातांत घेतली.

स्वाधीन व वतुर लोकांना वाटले की एक
ही गादीवर बसल्यामुळे आपला मराठे कायदा
होईल. म्हणून त्यांनी या गोष्टीस मान्यता
दिली. परंतु अहिंसावादी मनुष्य पारसी होती.
तिने गादीवर बसल्यावर जे लोक खरोखरच
बोम्ब होते अशाच लोकांना अधिकाराच्या
जागा दिल्या. जे लोक प्रजेचे हितचिंतक
होते त्यांना मंत्र्यांच्या जागेवर नेमले.

ही गोष्ट वतुर लोकांच्या लक्षांत येताच
ते अहिंसावादींना हुसकावून लावण्याच्या

मार्गाकडे लागले. त्यांनी कारस्थान करून तिला
गादीवरून काढून टाकण्याचा चेत केला.
गंगाधर यदावंत नांवाचा एक माधुसूय या
सर्वांचा मार्गदर्शक होता. हा होळकरांच्या-
कडला पुरोहित होता.

एके दिवशी तो अहिंसावादीला म्हणाला—
“राणी साहेब, राज्य कारभाराची सृष्टे
आपण आपल्या हातांत घेतल्याने फार मोठी
जबाबदारी आपल्या होण्यावर येऊन पडली
आहे. वास्तविक अवकाश हे काम नव्हे.
म्हणून मला आपले असे वाटते की आपण
आपल्या वंशातील कोणाला तरी गादीवर

इतरांचे व त्याच्या बलीने कारभार पाहण्या-
माटी मंत्री घुस्तीघांच्या हाती सर्व सृष्टे
दावीत. आपले हे काम नव्हे. हरिनामाचा
जप जप वैकल्ये हातच आपल्या मनाला
विरंगला वाटेल.”

“मला वाटले पुढे सर्वसंवेधी काही उप-
देश करता आहात. हे बघा शाहीबेबा, मी
एका राजाची सुन, एका राजाची बायको
आणि एका राजाची आई आहे. माझा स्वा-
म्या संबंधी काय करावयाचे ते माझे मी
पाहून घेईन. तुम्हांला कष्ट करण्याची गरज

नाही. पुढे जेव्हा संबंधी काही असेल तर
सांगा.” अहिंसावादीने गंगाधर यदावंताला
खूप खडसावून मागिले.

गंगाधररावाला ही गोष्ट फार चोचली.
त्याने पुण्याचे माधवराव पेशवे यांचे जुलते
राजवाराबेबना कळविले की सध्या आमच्यावर
एक सौ राज्य करीत आहे. तरी आपण स्वतः
येऊन अधि कार सृष्टे आपल्या हातीं घ्यावीत.
राषोबाबादा जेव्हा पराक्रमी होता तेव-
ढाच लोभीही होता. बाबून आवेली तधि
तो बाबा कशी जाऊन देईल ! त्याने
अहिंसावादीकडे निरोप पाठविला की आपल्या

राज्यावर स्वारी करणासाठी एका बाजूने रजपूत व दुसऱ्या बाजूने इंग्रज टप्पन बसले आहेत अशा परिस्थितीत तोंड देणे अवघेच होणार नाही. करिता राजवंशातील कोणासहि राज्यावर वसणुन मॅग्यांच्या हाती राज्यसुबे देण्याची व्यवस्था करावी.

“आपला निरोप व मानस समजला. मी येथे होले उघडे ठेवूनच फारमार चालवीत आहे. तेव्हा सर्व गोष्टींची मला संपूर्ण माहिती आहे. कोणाच्या वनक्यांना मीक बाळगारी मी नाही. आपल्या व्हा घोरणाचा काही अनिष्ट परिणाम झाला तर पावःशिल भोग-

ण्यास तयार रहावे ही विनंती.” अहिम्या-बाईने उलट उतर घाटविले.

अहिम्याबाईचा निरोप कळतांच राधोबा-दादांचा क्रोध मडफळा. एका बाईची एवढी हिम्मत ! तिचा साबरा तर जामचा एक सरदार होता. तें कांदी नाही. तिला एकदा पडा दिवाच पाहिजे. त्याने ठरविले. एकडे अहिम्याबाईने पदयेव कारस्थाने करणारांस पकडून कैदेत टाकले.

कांदी दिवसांनी तिने राधोबाला वाढणाऱ्या रूपात डेवून घेतले. त्यावेळी त्याने अहिम्याबाईचा कारभार व नीति पुढाळता पाहून घेतली. त्याला धन्य वाटली. तरी पुण एका बाईने आपला दिवाक दाखवावा. हे शक्य त्याला बोलत होते.

गंगाधर बसवतानें राधोबाची जना मागून आपली सोडकपूक करून घेतली आणि पुन्हा पूर्वाश्रमागेच पौराहित्य करू लागला. त्यानेतर त्याने कैदेत असलेल्या इतर लोकांकडून सुद्धा राजनिष्ठ राहाण्याची जापस घेतिली आणि त्यांची दुसऱ्यांतून सुटका करवून घेदी.

हे सर्व झाले तरी राधोबाच्या मतांतील शक्य नाहीसे झाले नव्हते. त्याने रजपूतांना इंदूरवर चढाई करणासाठी बडकविले.

चांदोबा

का वातनीमुळे अहिम्याबाई म्हाली नाही. तितेहि सैन्याची जवचाकमच केली. शिंदे, भोंसले, गायकवाड वगैरेची आपल्या फौजा तिच्या मदतीसाठी पाठविल्या. व्हा सर्व सैन्याने आपिपाव तिने दुसऱ्यांसाठी केले सोपविले होते. तो फार दुस्कार आणि दुस्-नीतिपुत्रक होता. त्याने आपल्या चातुबाने रजपूतांना पुढांत हासवले आणि मैदानांतून दळून काढले.

एवढे झाले तरी राधोबाची खुगखुगी काही जिरली नाही. त्याने तिच्याकडे सैने आपणला देऊ शकतो. आणि आपणला शक्ति. त्याने तिला किहिते “माझ्या-

बळकडे सैने नाहीत आणि आपला खजिना भरलेला आहे. त्यातील थोडा पैसा एकडे पाठविल्यास आपल्या राज्यांत कोण त्याहि प्रकारची लूट भासणार नाही.”

अहिम्याबाईने उलट कळविले-“माझा खजिनातील सर्व धन कृप्यापण केलेले आहे. अगवेंताच्या नांवानेच त्याचा सज्जव झाला पाहिजे. अन्यथा नाही. वरी सुद्धा आपल्याला फारच गरज असेल तर त्यातील थोडे द्रव्य देवाच्या नांवाने दान म्हणून आपल्याला देऊ शकतो. आणि आपणला श्रावण असल्या कारणाने दान घेऊ शकतो.”

Restore

- 127 -

“ही बाई हान देणार! हे!! मला जसेपर्यंत स्वजिन्वांतील एक फोटीहि आप-
पाहिजे तेवढे मीच स्वतः जाऊन घेतो.” त्याला वेडे देणार नाही, मला मारून
जसे म्हणून त्याने सैन्य जमवून ईशानगरावर मग पाहिजे तर था.”

अहिल्याबाईच्या उत्तराने त्याला काज
वाटली. मनांतल्या मनांत तिच्या दुसऱ्या
कौतुक करीत तो आपल्या मार्गाने परत गेला.
अहिल्याबाई बुद्धिमान होती. पुढांतच
नव्हे, तर तिचे बापुचे शेजकत कारभारांतहि

दिसून येत होतें. तिच्या कारकिर्दीत दिवसे
दिवस राज्याची भरभराट होत गेली.

“आम्ही पेशव्यांचे सरदार. त्यांच्याशी
सौ गद्दीवर बसली तेव्हां राज्यांत उग
शुद्ध कोण? परंतु माझ्या घरीरांत प्राण
आणि डाकूंचा फार प्रमाकूळ मागला होता.

त्यांचे इमन करण्यासाठी तिने घोषणा केली
की जो बोर पुरुष मांचा बेदोबस्त करील
त्याच्याशी माझ्या मुलीचे लग्न लावून देईन.
यशवंतराव नांवाच्या एका तरुण वीराने तें
कान करून वास्तविले, आणि अहिल्याबाईने
आपल्या मुलीचे-मच्छाबाईचे त्याच्याशी लग्न
लावून दिले.

ती राज्याच्या सर्व मुख्य अधिकार्यांच्या
कामावर विशेष नजर ठेवीत असे. प्रजेला कोणी
दुःख दिस्यास ती त्याला कधी क्षमा करीत नसे.

एकदा बसिवा नांवाच्या गांवांत एक
घनी गुहस्थ बातला त्याला संतान नसल्यामुळे

एवढ्या संपत्तीला कोणी वारस राहिला नाही.
त्या स्त्रीच्या मनांतून एक मुलगा दसक
व्यावयाचा होता. परंतु बेवाराशी संपत्ति
सरकारी स्वजिन्वांन खावी म्हणून घाटला
निळा अद्ययत्ना वातला. अहिल्याबाईला ही
मोष्ट समजताच तिने गांवच्या पारलाला
जांगली तंबी दिली आणि त्या बाईच्या
इच्छेप्रमाणे तिचा दसक वेण्याचा अधि-
कार दिला.

एकदा आजली एक गांवांत दोघे
घनी व्यापारी विस्वतान वारले. त्या
घनी गुहस्थ बातला त्याला संतान नसल्यामुळे

दोघांच्याहि बाबका विरक्त होत्या, त्यांना

अहिंसावादी

कशाचाहि मोह मसल्याने त्यांनी आपली सर्व संपत्ति अहिंसावादींच्या पायावर ओतली आणि स्वतः तीर्थे कावेत जाण्यासाठी तयार झाल्या.

अहिंसावादींनी त्यांना उपदेश केला. म्हणाली—“सरकारी अधिकार्यांना सध्या पैशाचा तुटवडा नाही. म्हणून तुम्ही आपले हे पण सत्काशी लावा. तुम्हाला पुण्याला होईल आणि प्रजेचा आशीर्वाद मिळेल.” तिच्या उपदेशाप्रमाणे त्या स्त्रियांनी आपल्या वनाचा उपयोग चिहिरी आणि सलाब बांधण्याकडे केला. कोठे कोठे गरीबांच्यासाठी जमजमते सुरू केले आणि त्यांचे आशीर्वाद घेतले.

अहिंसावादी सावजी आणि साधी स्त्री होती. ती कधी उंची वळे भुजणे घालीत नसे. जपली सारी संपत्ति शुभकार्यांमध्ये

व्यय करीत असे. परमेश्वरावरील अन्ना आणि विशाल वाढावा म्हणून तिने जागोजागी देवळे बांधविली. तिने बांधविलेल्या देवळांत गवैला बांधविलेले विष्णुवादाकड फार प्रसिद्ध आहे.

अहिंसावादी सतर वर्षे जगली. तिचे आधुन्य मुलसंतांमध्ये गेले. परंतु तिच्या एका मोहीने फार दुःख होई. ते म्हणजे तिची मुलगी तिच्या देवळात नवऱ्याबरोबर सती गेली.

अहिंसावादीविषयी ज्योतिष्यांनी जे भाषित केले होते ते सगळे जाणे खरे झाले. ती एका देवळाच्या मुलगी होती. पण राजाची राणी होऊन तिने बरेच दिवस उत्तम कन्देने राज्य चालविले. तिच्या सात्विक धार्मिक आचरणामुळे तिची कीर्ति नसे. जपली सारी संपत्ति शुभकार्यांमध्ये

गोहाच्या साज्या

कावरो घडरात गोहा सांज्या एक प्रसिद्ध विदुषक खाल आहे. एका सांज्या गोहाच्या कावराची फार इच्छा होती. गोहाच्या घरी कावज तो काही मरुत घेऊन आला.

गोहाने सांज्यात कावज कावत घेत नव्हता. तिच्या कावरी काही काळाने त्याने एक सांजरी तीव्र भयान गोहावाकडे कावत नेऊन दिली व म्हणाला—“जवळचा कावज कावत घेत नाही.”

गोहारी गोही होता. त्याने जवळचा गोहाच्या पुढां मिळाल्या म्हणून गोहाच्या भावने कावरी नेऊन दिली. पण कावरी परत आली नाही. तेव्हा त्याने ती परत मागितली. गोहा गोहा म्हणाला—“तुम्ही कावरी घेई! किंवा तुम्ही होताना तिच्या कावरी मागवू हे घेईच.....!”

गोहाचा पाहुणा

मोहा एक रोकन भाड होता, एकदा त्याला त्याच्या ओळखीच्या माणसाने एक कोथली दिली, मोहाने ही भाकळ आपली कुलवृत्ता वृंविभासाठी त्या माणसाने त्याने केवळ सोलाविले. केवळाने त्याच्या पाहुणा मित्र मेळ.

मोहा नेटाने त्या पाहुणाच्या गोहाच्या विक्रम मोहाच्या इतरांनाच पाव दिली, मोहाने त्याला घन विराटला काढले. शिंतकात आणखी एक अण वेळून म्हाणात-

“तुम्हाला जय मित्रने कोथली दिली त्या मित्राचा मी मित्र आहे.” “करी म्हाणा तो कोथली आहे.” “मोहा असे होय! तो कोथली जय पाहुणात विक्रमिली होती त्याची ही बरीच आहे.” मोहा म्हाणात.

कांसवाची पाठ

वेन्ही हा खुची नगरांत राहात असे. तो हुशार होता म्हणून कार विचार नगराच्या पश्चिम द्वाराजवळ त्याचे घर होते. कळन निवडक वस्तूच विकत घेत असे. सुमारे पांचशे वर्षांपूर्वीची ही गोष्ट आहे. तो सर्वकळ प्रवीण होता. खेळ, चित्रकला, नाट्यकला, गायन वादन वगैरे जे काही तो लिंकत असे त्यांत बाबिण्य मितवीत असे. तो कळान असता एकदा एका शोतिस्थाने त्याला सांगितले की तू मोठा श्रीमंत होशील. तेव्हापासून त्याने पैसा जवळीने तर राहोच असलेला पैसा मुद्रां उडवून टाकिला.

मोहाच दिवसात त्याची जमीन जायदाद जे काही जवळपास होते. ते सर्व संपुष्टात आले. हा उलट बाकीच्या व्यापार्यांनी आपली संपत्ति दुष्पट लिपट वाढविली. त्यांना वाडून वेगने मुद्रां व्यापार करण्यास सुरवात केली.

तोहाकडे पहात दिवस काढावे लागत.

श्री. ना. गो. देसाई

काहीनो पैसो दिके काहीनो

पैसे बसूळ केले. काहीनो पैसे दिके काहीनो दिके नाहीत. जेवढे असते तेवढेच त्याका देऊन तो म्हणाला—“माऊ विकत व्यावसाया काही हे पैसे पुरणार नाहीत म्हणून काही फळफळावळ विकत घे. राहिले त्याच्यापिण्यास तरी उपयोगी पडतील.”

बंदराजबळ पुष्कळशी फळे विकायला होती. तेव्हा त्याच्या जवळील पैशांची खुपशी संतरीच विकत घेतली. ते पाहून सर्व व्यापारी त्याची चेष्टा बळकट झाले. तरी तेन काही बोलला नाही.

काही दिवसांनी ते जहाज एका देशांत पोहोचले. या देशांत चिनी मालाका इस्पष्ट किंमत घेत असल्यामुळे प्राजाची रथां केल्या-शिवाय चिनी व्यापारी तेथे जात असत. फळझाला लागून जहाजाने नांगर टाकताच सर्व व्यापारी व्यापण्यास माऊ घेऊन गांवांत गेले. आपल्या फळांना सर्व हंतल्यामुळे तेव्हा त्याच्याकडे लक्षान दिले नव्हते. सर्व-जण उत्तम गेल्यावर तेव्हा फळांची काय दशा आहे हे पाहण्यासाठी सर्व फळे वर आणून पसरून ठेविली त्यांची नव वधण्या-करितां त्याने एक फळ सोदून काढे. ती त्याच्याची बसू आहे हे पाहून जवळ पासचे

काहीनो पैसो दिके काहीनो

लोक ती लाळ केशरी फळे पाहून जवळ आले. एका माणसाने एक रुपया देऊन एक सर्वे घेतले आणि खाऊन टाकले. त्याला ते फार आवडले म्हणून त्याने दहा रुपयांची फळे घेतली. त्यानंतर बऱ्याच लोकांनी येऊन त्याच्या जवळून फळे खरेदी केली. हां, हां, म्हणतां त्याचा अर्धा अधिक माऊ टाकला. आतां त्याने त्याची किंमत दुप्पट केली. तरीहि लोकांनी माऊ विकत घेतला. तेव्हा त्याच्या बळकटने. या व्यापारांत त्याका फार चांगला फायदा झाला.

इतर व्यापाऱ्यांना जेव्हा हे सगळे तेव्हा त्यांनी तेव्हा सुचविले की आतां झालेल्या नफ्यांत घेवून काही तरी माऊ घेऊन जाऊन आपल्या देशांत बोक. पण त्याने लोळ दासविला नाही. म्हणाला—“जेव्हा माझ्या नशिवाने मिळाले आहे तेवढेच मला पुरे.”

जहाजावरील व्यापाऱ्यांना आपला माऊ मिळून दुसरा माऊ वेळ्यास सुपारी देण्या दिवस लागले. लांबवेळ तेव्हा आरामपूर्व गांवांत हिडून फिरून नवेवें दिवत घालविले.

सर्व व्यापारी जहाजावर व्याप्यावर जहाज परत आपल्या देशांत जाण्यासाठी निघाले. एके ठिकाणी एक मोठा उंचवटा दिसला खोटे दिवत गेल्यावर एक मोठे वादळ आले

य त्यांत ते जहाज वाहात एका निर्जन बेटाकडे लागले. तेथेच त्याने नांगर टाकला. वादळ थांबेपर्यंत सर्वजण बोटीवर अडकून राहिले. तेव्हा हिडण्याची फार हीस म्हणून तो ते बेट पहाण्यास निघला. सर्व त्याकडे हंसले. तरी त्याने तिकडे दुर्लक्ष केले. म्हणाला—“मी ओसाड बेटावरील हिरकळच बघावयाला जात आहे.”

सर्व बेट त्याने हिडून पाहिले. त्यावर त्याका फारसे पाणी सुद्धा दिसले नाहीत. एके ठिकाणी एक मोठा उंचवटा दिसला त्यावर चढून त्याने पाहिले. चारी बाजूंस

Restore

-

127

+

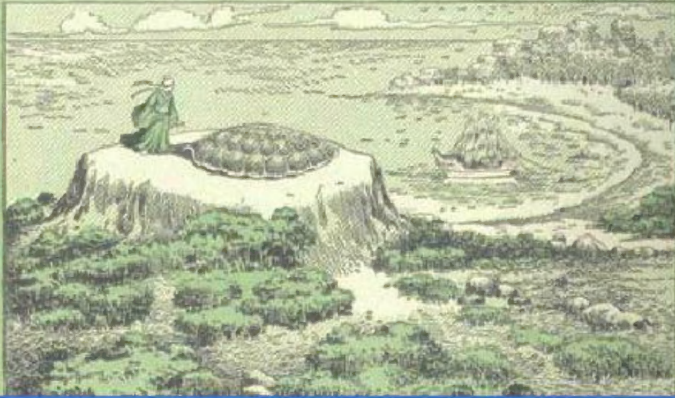
त्याला सर्व हिस्सेगार दिसले आणि त्या पलीकडे समुद्र. इतक्यांत त्याची नजर जवळच पडलेल्या कांसवाच्या पाठीकडे गेली. ती खूप मोठी होती. “इतकें मोठें कांसव तरी असतें का !” म्हणून त्याला आश्चर्य वाटले. “आपण इतकी मोठी कांसवाची पाठ पाहिली असं जर सांगितलं तर आपल्यावर कोणी विश्वास देखील करणार नाही. आणि जर झाला पाय लावले तर छान चांगला पलंग तरी होईल. ही पाठ घेऊन जावी म्हणून त्याने त्याला कापड गुंडाळले आणि ओढत ओढत जहाजापर्यंत नेले.

“हें काय हें हा घेऊन आला आहे ! सर्व फुकट आहे.” एक जण म्हणाला. “जरे कांही नाही तरी औषधाच्या द्याचा उपयोग होईल.” दुसरा म्हणाला. “तुम्ही नाही का विदेशांतून माल आणलांत ! तसाच हा. फरक एवढाच की तुम्ही विकत आणलांत. मी फुकट आणला आहे.” वेन म्हणाला. तुफान थांबल्यावर जहाज स्वदेशी परत गेलं. व्यापारी दलालाच्या सांगण्यावरून त्याच्या मालकांच्याकडे गेले. वेनला सुद्धा एक दलाल एका इराण्याकडे घेऊन आला. त्याचे नांव होतं अबू अहसन. त्याने आपल्या

पाहुण्याच्या सत्कारासाठी मोठी भोजवानी दिली. त्यांत वेन बरोबर आलेल्या व्यापाऱ्यांना सुद्धा त्याने बोलविले.

अशा जेवणाच्या वेळी त्यावेळी त्या देशांत असा रिवाज होता की जो व्यापारी सर्वांत उत्तम आणि किंमती वस्तू आणील त्याला जेवतांना प्रथम स्थान दिले जात असे. जेवणाच्या वेळी इराण्याने सर्वांच्या मालाची यादी पाहिली आणि त्या प्रमाणे सर्वांना बसविले. त्या हिशोबाने जेतला अगदी रोब-टच्या पानावर बसावे लागले. पण त्यामुळे त्याला जेवण गोड लागले नाही.

दुसरे दिवशी इराणी माल पाहुण्यासाठी बोटीवर गेला. वर चढताच समोरच त्याला भली मोठी कांसवाची पाठ दिसली. ती पाहून त्याला आश्चर्य वाटले. त्याने चौकशी केली तेव्हा त्याला समजले की ती वेनने आणली आहे. ते ऐकताच त्याला थोडे दुःख झाल्याचा भास झाला आणि त्याच्या चेहेऱ्यावर राग प्रगट झाला. म्हणाला— “इतके दिवस आपला व्यापारी संबंध असून ही अशी मुख्यवान वस्तू आणणाराचे नांव मला कसे कळविले नाहीत आणि काल सुद्धा त्याच्या मालाची उल्लेख केला नाहीत.

Restore

127

त्याचा पहिला मान असून त्याला काळ पंगतीत अमर्त्या शेंबट बसावे लागले. अगोदर आजून मला त्याची क्षमा मागितली पाहिजे. मागून बाकी सर्व." असे म्हणून तो वेनकडे गेला. त्याची क्षमा मागून त्याला आपल्या दुकानांत बसवून तो बाकीच्या मालाची विल्हेवाट लावण्यास सर्वांना घेऊन आला. अजु हसनने सर्वांच्या समक्ष वेनला विचारले की तू ती कासबाची पाठ विकणार आहेस का ?

"जर चांगली किंमत आली तर विकीन."

वेनने विचार करून सांगितले.

"केवळाला विकण्याचा विचार आहे ! मी सौदा करावयास आलो आहे. नुसती विचारणा नाही !" अजु हसन म्हणाला. वेनने चांगल्या कानांत काढीतरी सांगितले. तेव्हा वेनच्या इतीने चांग अजु हसनला म्हणाला—

"हे दहा हजार सांगावे म्हणत आहेत."

"डगीच चेष्टा नको. नसेल विकावयाची तर तसे सांगा." इराणी म्हणाला.

त्यावर चांगने वेनची सर्वे कदाणी त्याला सांगितली आणि म्हणाला—"त्याची किंमत काय ती आपणच ठरवा." अजु हसनने वेनला पत्तास हजार चांदीचे तुकडे देऊन ती विकत घेतली. तेव्हा सर्वांना कळले की कासबाची पाठ फार महाग असते.

असे म्हणतात की कासबाच्या पाठीत मूल्यवान मोती असतात. कधी कधी ते मोती तर सागरगोठ्या एवढे मोठे असतात.

अशा तऱ्हेने वेनची साडेसाती संपून त्याला चांगले दिवस आले.

दैव अनुकूल असेल तर प्रयत्न केल्या- शिवाय माणसाला यश मिळतं. पण दैवाने पाठ फिरविली तर मात्र त्याचे सर्व अम व प्रयत्न अवयस्वी ठरतात.

पौर्णिमेच्या दिवशी आजोबा मागच्या प्रमाणेच सुची टाकून चांदण्यांत बसले. अर्थातच मुले त्यांच्या मोबती गोळा शाळी. आजोबा काही विचार करता करता हंसले आणि एक श्लोक म्हणाले—

"मनसा बघते जीवो,
मनसैव विमुच्यते—
देवदासो यतो बन्धं
चेत्यादासो विमोच्यते !"

"म्हणजे काय हो आजोबा !" मुलांनी विचारले.

"ह्या श्लोकाचा अर्थ ! बरंSS. सांगतो हो. ते दोघे जीवश्वकेंद्रय मित्र होते. परंतु दोघांच्या स्वभावांत आणि आचरणांत उघडली. एक चिमूट ओटांत घेतली. नाक- पुडीत खुरसली आणि नाक उपरण्यास पुडीत सांगू लागले. म्हणाले—

जीव आणि मन हे एक मेकाशी संवेधित म्हणजे गुंतलेले असतात आणि मनामुळेच मनुष्याला मोक्ष मिळत असतो. केव्हा केव्हा देवदास नांवाचा नरकांत जातो तर वेद्या- दास नांवाचा मोक्ष मिळवितो.

"कोण देवदास ! मग वेद्यादासालाच कसा मोक्ष मिळाला ! सांगा ना आजोबा त्यांची गोष्ट. खूप मोठी आहे !"

"आहे आपली लहानशीच. बरे ऐका."

आजोबांनी गोष्ट सांगण्यास सुरुवात केली. अवंती नगरांत दोन ब्राह्मण तरुण राहता होते. ते दोघे जीवश्वकेंद्रय मित्र होते. परंतु दोघांच्या स्वभावांत आणि आचरणांत उघडली. एक चिमूट ओटांत घेतली. नाक- पुडीत खुरसली आणि नाक उपरण्यास पुडीत सांगू लागले. म्हणाले—

श्री. का. मो. वेसावे

Restore

-

127

+

देवाला आळवीत असे. सदाचरणांनी वागत असे. ते पाहून लोक त्याला 'देवदास' म्हणत असत.

दुसरा दुराचारी होता. भोगविलासांत दिवस घालवीत असे. त्याला लोक वेदया-दास म्हणत.

असे ते दोघे मित्र कांही दिवसांनी मरण पावले. त्यांचे प्राण नेण्यास यमदुत व विष्णुसेवक आले. विष्णुसेवकाने वेदया-दासाला मोक्षाच्या नेले आणि यमदुताने फास टाकून देवदासाला नरकांत पाठविले.

“हा काय तुमचा न्याय आहे! मी एवढे पुण्यकर्म करून नरकांतच का!” देवदासाने विचारले.

“जसे ज्याचे मन तसे फळ. आम्ही तरी काय करणार! तू कर्मांनी चांगला होतास पण तुझे मन नेहमी म्हणत असे, “तो फिती

मजेंत दिवस घालवीत आहे नाहीतर! आपण सारखे उदास.” आणि तो म्हणत असे, “देवदास कसे सत्कर्मांनी वागतो आहे. त्याला मोक्ष मिळणार. नाहीतर आपण. नरकांतच.” जसे मन तशी गति. तुसत्या कर्मावर कांही नाही.” यमदुताने सांगितले.

म्हणूनच म्हटले आहे—

“न काष्ठ विचते वेगो,
न पापाणे न मृगमये,
आवेतु विचते देव
स्वस्वात्तु बोधी कारणम् ।”

[देव लाकडांत, दगडांत, किंवा मार्तांत कशांतहि नाही. तो आपल्या बुद्धि मध्ये, भावनेमध्ये आहे.]

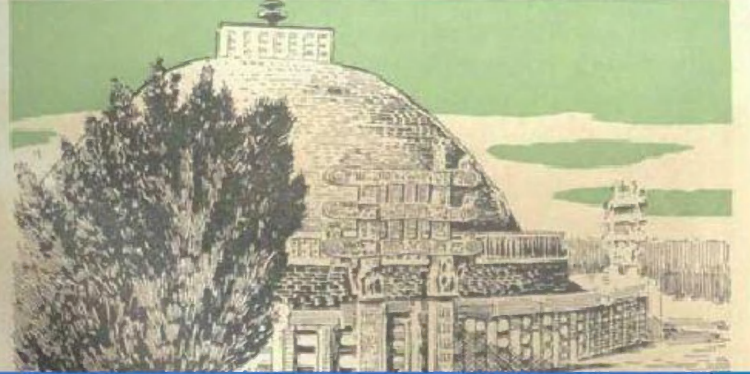
जैसा भाव तैसा देव.

इटकुली मिटकुली गोष्ट. आमची गोष्ट संपली, बाळांना शोप आली. जा आतां निजा.

सांचीचा स्तूप

भोपाळहून शाशीकडे जाऊन लागली म्हणजे १२० फूट आहे व उंची ५४ फूट आहे. भोपाळपासून तीस मैलावर सांची गांव आहे. बौद्धकाळीन अवशेषांच्या साठी सांची गांव फार प्रसिद्ध आहे. असे म्हणतात, हिंदुस्तानांत येथील स्तूपान सर्वांत जुना आहे. सारिपुत आणि मोगल नांवाचे बौद्धाचे दोघे शिष्य होते. त्यांच्या अस्थि एका स्तूपांतच ठेविल्या आहेत. ह्या ब्रिटिश राज्यकर्त्यांनी बरेच दिवस लंडन वस्तु संग्रहालयांत ठेविल्या होत्या. परंतु सन् १९४९ मध्ये त्यांनी त्या परत पाठविल्या. सांचीचा स्तूप फार प्रसिद्ध आहे. त्याचा व्यास जवळ जवळ १२० फूट आहे व उंची ५४ फूट आहे. ह्याची बांधणी रेताड दगडाची असून त्याच्या चौकरी दगडांनी चिणलेला मार्ग आहे आणि ह्या सर्वा मोवतीं दगडांच पाकार आहे. बाळा चार दरवाजे आहेत. प्रत्येकाची उंची सुमारे साडे २८ फूट आहे. ह्या दारांवर जातक कथा चितारल्या आहेत. दक्षिण दरवाज्याजवळ अशोकाच्या शिला-लेखाचा एक भाग आहे. हा स्तूप इ. स. पूर्वी २५० वर्षे अशोक राजाने बनविला होता. ह्या प्राचीन स्तूपाची प्रशंसा जगभर पसरली आहे.

प्रसिद्ध ऐतिहासिक स्थळे :

पुणे येथील वैभवशाली शनिवारवाडा

[लेखक : श्री रामोदर शेंकर जोशी, पुणे.]

मिति माघ शुद्ध ३ शके १६५१ म्हणजे १० जानेवारी १७३० ला पुणे येथे पहिल्या बाजीरावाच्या कारकीर्दीत प्रसिद्ध असा शनिवार वाड्याचे बांधकामास सुरवात झाली. या गोष्टीला आज २३० वर्षे होतली आहेत.

बाजीराव मधून मधून पुण्यास येत असत तेव्हा त्यांचा मुकाम कसब्यांत घडफळे यांच्या वाड्यांत असे. शके १६५० मध्ये नदीकिन्याला जो कोट होता तो फोट बाजीरावांनी पाहून मैदान केलें आणि मुत्सद्दी वगैरे लोकांस परे बांधावयास जागा दिली. पूर्वेच्या बाजूस दोन गांव होती ते मोडून कसबा केला. कसबा शाहूने पेशव्यांस इनाम दिला. शके १६५१ मध्ये मावळवेसीनवळ जागा घेऊन वाडा बांधावयास आरंभ केला. नवबुरजी कूस वाड्यास घालत आत इमारत केली. या वाड्यांत जयपूर येथील कारागिरांकरी मित्तांवर सुंदर चित्रे बाजीरावाने काढून घेतली. प्रथमच्या इमारतीत दोन मजले व दोन चौक होते. पुढे नानासाहेब पेशवे यांनी त्यांत अनेक फेरफार करून तो मोठा केला. काही भागाचे सहा मजले करून चार चौक केले. चौक फारसबंदी असून मध्ये कारंजी होती. वाड्याच्या समोवतालचा फोट नानासाहेबांनी सन १७५५ त बांधला.

महाराष्ट्रातील सर्व मोठ्या वाड्यांप्रमाणे शनिवारवाड्याचे सोडहि उल्लेख आहे. त्याला दिही दरवाजा असे नांव आहे. मराठे सरदारांची दृष्टि नेहमी उत्तरेस दिहीवर खिळून राहिलेली असावयाची. शनिवारवाडा सागवाना लाकडाचा असून आतील नक्षीचे काम प्रेक्षणीय होते. "शनिवारवाडा इंदूरस्थ येथील पुराणप्रसिद्ध वाड्याचे पर हुकूम बांधला होता. वाड्यातील कारंजावैकी कमलाकृति कारंजे भारतांत सर्वांत मोठे असून त्या कल्पनेचा उगमहि भारतीयच आहे." असा उल्लेख या वाड्या संबंधी सांपडतो. याच शनिवार वाड्यांतून मराठ्यांचे राजकारण चालत असे.

काय रे शोधतो आहेस ?
कोटी नाही.
ओहो! खालच्या खोलीत डावीकडचा
दुसरा उवा पहा.

सम सम, काय तुला लिहता तशी येत
का! हो! लिहता येत. पण बापाला
माही येत जवळ.

ह्या चप्प्याने मला वाचता येईल म्हणतां !
छान ! छान ! आजपर्यंत मला कधीच
वाचतां येत नव्हते.

मुलांनी खोटे बोलले तर काय होतें
माहीत आहे ?
हो, तिकिटाशिवाय भागवतीतून जातां येत.

चित्रकार : एस. शंकरनारायण